

आमा बुबाको सेवा

- मिश्र अश्वघोष

आमा बुबाको सेवा

दाता- चिनी शोभा कंसाकार

श्रीघः, नघःटोल

Dhamma Digital

- मिश्रु अश्वघोष

श्रीघः विहार

प्रकाशक :

धर्मकीर्ति अध्ययन मोष्ठी

धर्मकीर्ति विहार, श्रीघः, नघःटोल

फोनः ४२५९४६६

धर्मवान :

स्व. बुद्धरत्न कंसाकारको पुण्य स्मृतिमा

चिमी शोभा कंसाकार परिवार

पहिलो संस्करण : १५०० प्रति

बुद्ध सम्बत् : २५४७

नेपाल सम्बत् : ११२४

इस्वी सम्बत् : २००४

बिक्रम सम्बत् : २०६०

मुद्रक :

न्यू नेपाल प्रेस

अफिस :

शुक्रपथ, न्यूरोड, काठमाडौं

फोन : ४२५९०३२, ४२५९४५०

फ्याक्स : (९७७-१) ४२५८६७८

प्रेस :

मनकामनामार्ग, नागपोखरी, काठमाडौं

फोन : ४४३४८५०, ४४३४७५३

फ्याक्स : (९७७-१) ४४३३९२९

मैले भन्नुपर्ने कुरा

केही दिन अघि श्रीमती चिनीशोभा कंसाकार मकहाँ आउनुभई आफ्ना दिवंगत जहान श्री बुद्धरत्न कंसाकारको पुण्य स्मृतिमा बुद्धको ज्ञानवर्द्धक शिक्षा उल्लेख गरिएको पुस्तक छापी धर्मदान गर्ने इच्छा प्रकट गर्नु भएकी थिइन् । उहाँको यो राम्रो इच्छा र अनुरोधलाई मैले सहर्ष स्वीकार गरेँ । तर एकदुई हप्ता भित्र नै पुस्तक तयार गर्नुपर्ने भएकोले भने मलाई अलि कठिन पर्न थाल्यो । किनभने ७७ वर्षको उमेर पार गर्न लागेको हुँदा मलाई बुढोपनले छोडिसकेकोले होकि कुनि एकदुई घण्टा लेख्न थाल्ने वित्तिकै कम्मर र गर्दन दुख्न थाल्छ । अनि त एक दुई घण्टा आराम लिन बाध्य हुनुहुन्छ । त्यसैले गर्दा ९-१० वर्ष पहिले नै लेखेर राखेका लेखहरू संग्रह गरी पुस्तक तयार पार्ने विचार गरेँ । हुनत यी लेखहरू विभिन्न पत्र पत्रिकाहरूमा र पुस्तकमा छापिसकेका बासी लेख भएपनि त्यसमा उल्लेखित विषयहरू भने एकदम ताजा, सान्दर्भिक र ज्ञानवर्द्धक नै रहेको देखें मैले ।

लेखहरू प्रेसमा दिई यसको प्रुफ पढ्दै जाँदा त मलाई ज्यादै आनन्द र मज्जा अनुभव हुनथाल्यो । अरूले राम्रो भनोस् नभनोस् आफैले आफ्नो लेखको प्रशंसा गर्न थालेंछु । अरूले तपाईं नभने पनि आफैले मपाईं भन्दै हिँड्ने कुरा आयो यहाँ ।

यस पुस्तकको नाम “आमा बुबाको सेवा” राखिदिँएँ । चिनीशोभा कंसाकारले अवश्य पनि मनपराउने छिन् भन्ने लागेको छ । पुस्तक प्रकाशनको लागि आवश्यक आर्थिक सहयोग गर्नु भएकोले उहाँ सहित उहाँका परिवारलाई साधुवादका साथै आयु आरोग्य र समृद्धि होस् भनी कामना गर्दछु ।

प्रस्तुत पुस्तकमा समावेश भएका धेरै विषयहरू मध्ये कतिपय ताजा लेखहरू पनि छन् । केकति राम्रा र ताजा विषयहरू छन् ती त तपाईंहरूले नै पढेर बुझ्ने कुरा हुन् ।

पुस्तक प्रकाशनका लागि आर्थिक सहयोग प्रदान गर्ने दाताहरू उपलब्ध गराई मेरो लेखन शक्ति बढाइदिनु भएकोमा धर्मकीर्ति बौद्ध अध्ययन गोष्ठीका अध्यक्ष धम्मवती गुरुमाँको आयु आरोग्य लाभ होस् भनी कामना गर्दछु ।

मेरो कतिपय पाण्डुलिपिका भाषा शुद्ध गरिदिनुभएकोमा वीर्यवती गुरुमाँ पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

समयमा नै राम्ररी पुस्तक छापिदिनु भएकोमा न्यू नेपाल प्रेसलाई पनि धन्यवाद छ ।

फोन नं. २४५९११०

२७ चैत्र २०६०

अश्वघोष

श्रीघः विहार

प्रकाशकीय

श्रीमती चिनीशोभा कंसाकारले आपना दिवंगत जहान बुद्ध रत्न कंसाकारको पुण्यस्मृतिमा पूज्य अश्वघोष भन्तेले लेख्नुभएको “आमाबुबाको सेवा” नामक ज्ञानवर्द्धक पुस्तक धर्मदान गर्ने श्रद्धा प्रकट गर्नुभयो । सबै दान मध्ये धर्मदान नै उत्तम मानिन्छ । यो सराहनीय र अनुकरणीय पूण्य कार्य हो । धर्मकीर्ति विहारबाट प्रकाशित पुस्तकहरू मध्ये २३१ औं पुस्तक हो यो ।

धर्मकीर्ति विहारका उपासक उपासिकाहरूको सश्रद्धा आर्थिक सहयोग प्राप्त भएको कारणले नै पाठकहरू समक्ष बुद्धको उपदेश सम्बन्धी पुस्तकहरू प्रस्तुत गर्न सकिरहेका छौं । यस पुस्तकमा बुद्धको शिक्षा व्यवहारमा कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने विषयमा श्रद्धेय अश्वघोष भन्तेले आफ्नो अनुभवमा संगालिएका व्यवहारिक विषयहरूलाई प्रस्तुत गर्नुभएको छ । त्यसैले यो पुस्तक अध्ययन गर्नुहुने पाठक वर्गले बुद्ध शिक्षालाई आ-आफ्नो, व्यवहारमा प्रयोग गर्ने तरिका सजिलैसंग बुझ्नेछन् भन्ने आशा गरेकी छु ।

पुस्तक धर्मदान गर्नुहुने चिनीशोभा कंसाकार प्रमुख सपरिवारलाई आयु आरोग्य लाभ होस् भनी आशिर्वाद दिदैछु ।

धम्मवती

अध्यक्ष धर्मकीर्ति बौद्ध अध्ययन गोष्ठी

धर्मकीर्ति विहार

श्रीघः नघः टोल ।

मदुग्धः बुद्ध रत्न कंसाकार

बूगुः नेपाल संवत् १०४३, चौलागा दशमी

मदुगुः ने.सं. ११२१, बछलाथ्व दशमी

थ्वहे नेपाल संवत् भिंछसः व निसां बछलाथ्व दशमी
(२०५८ बैशाख ५) गते बुद्धवाः खुन्हु मदुगु ।

जहान मय्जु : चिनी शोभा कंसाकार

काय् भाजुपिं:

प्रेमनाथ कंसाकार

साक्य कुमार कंसाकार

भिक्षु राहुल

शुवर्ण कुमार कंसाकार

सुसिल कुमार कंसाकार

भौं भय्जुपिं:

गिता कंसाकार

सनिस्ता कंसाकार

-

-

-

मृत्यायपिं:

पुण्य लक्ष्मी तुलाधर - अलिन्दा ताम्राकार

काय् छ्वचपिं:

बिबेक कंसाकार

सुसन कंसाकार

आशिष कंसाकार

समिना कंसाकार

मृत्याय् छ्वय्पीं:

रसिल तुलाधर

रगिता तुलाधर

रस्मीता तुलाधर

आयुष्मा ताम्राकार

व स-परिवार

मलाई मन पर्ने धम्मपद

धम्मपद मलाई साहै मन पर्ने ग्रन्थ हो । बुद्धका उपदेशहरूको समूहलाई त्रिपिटक भनिन्छ, अर्थात् बौद्ध मूल सिद्धान्तलाई त्रिपिटक भनिन्छ ।

त्रिपिटकलाई ३ भागमा विभाजन गरिएको छ ।

१. अभिधर्म पिटक, २. सूत्र पिटक र ३. विनय पिटक

अभिधर्म पिटकमा मनको विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ ।

सूत्र पिटकमा बुद्धले मानिसको जीवन सुख र शान्तमय बनाउनका लागि ४५ वर्षसम्म विभिन्न स्थानमा गई दिनुभएको उपदेशहरू समाविष्ट छन् । धम्मपद सूत्र पिटकका ५ वटा ग्रन्थहरूमध्येको एक ग्रन्थ खुद्दक निकाय अन्तर्गत पर्दछ ।

भिक्षु भिक्षुणीहरूको नियम उल्लेख गरिएको संग्रहलाई विनय पिटक भनिन्छ ।

सर्वप्रथम अहिले म धम्मपदको परिभाषा दिन गइरहेको छु ।

धम्मपद बुद्धको पवित्र वचनहरूको संगालो हो । यसलाई पालि भाषामा धम्मपद भनिन्छ । यसको नेपाली अर्थ धर्म पथ हो । धर्मपथ भन्नाले धर्मको मार्ग भन्ने बुझिन्छ ।

धम्मपदमा ४२३ वटा गाथाहरू संलग्न छन् भने यसमा २६ वटा वर्गहरू छन् । धम्मपद संसारका ४६ वटा विभिन्न भाषाहरूमा रूपान्तर गरी प्रकाशित भइसकेका छन् । यसबाट यो ग्रन्थ कतिको लोकप्रिय रहेछ भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

बुद्धले बुद्धत्व प्राप्त गरिसकेपछि परिनिर्वाण हुनुअगावै ४५ वर्षभित्र विभिन्न स्थानहरूमा विभिन्न व्यक्तिहरूको कारणले देशमा गर्नु भएको बुद्ध वचनहरूको संगालो हो यो धम्मपद ।

यस ग्रन्थ बुद्ध शिक्षाको बौद्ध जगतमा मात्र होइन, आजभोलिका वैज्ञानिक जगतका कुनै नीति र मानवप्रेमी व्यक्तिले यसलाई बिसर्न सक्दैन । यस ग्रन्थमा सबभन्दा पहिलो र दोस्रो पालि श्लोक यसरी उल्लेख गरिएका छन् ।

१. मनोपुब्बङ्गमा धम्मा - मनोसेट्ठा मनोमया

मनसा चे पवुट्ठेन - भासति वा करोति वा

ततो नं दुक्खमन्वेति - चक्कं 'व बहती पवं ।

हाम्रो मनको स्वभाव नै जुनसुकै क्षेत्रमा पनि अगुवा बन्नु हो । त्यसैले यस मन मुख्य भएर जहाँतही पुगेको हुन्छ । त्यसैले अशुद्ध र नराम्रो नियत लिएर आफ्नो निजी स्वार्थ पूर्ति गर्नका लागि कसैले कुनै कुरो बोल्थो वा केही काम गर्थो भने त्यस व्यक्तिको पछाडि गाडाको पांग्रा पछि लागेर आएभैं दुःख पछि लागेर आउँछ ।

२. मनो पुब्बङ्गमा धम्मा - मनोसेट्ठा मनोमया

मनसा चे पसन्नेन - भासति वा करोति वा

ततो मं सुखमन्वेति - छाया व अनपायिनी

हाम्रो मनको स्वभाव जुनसुकै क्षेत्रमा पनि अगुवा बन्नु हो । त्यसैले यो मन जताततै पुगिरहेको हुन्छ । कसैले शुद्ध मन र शुद्ध नियतले केही कुरो बोल्थो वा केही काम गर्थो भने मानिसको पछि पिछ्या लागेर आउने छायाजस्तै त्यसलाई सुखले पछ्याउँदै आउँछ ।

यी दुवै गाथाहरू अध्ययन गरेर हेर्दा पहिलो गाथामा खराब र प्रदूषित मनले गरेका कार्यको नराम्रो परिणाम उल्लेख गरेका र राम्रो कार्यको राम्रै परिणाम प्राप्त हुने विषय उल्लेख गरिएको छ ।

यसरी यी गाथाहरूले अभिधर्मलाई प्रस्तुत गरिरहेको छ । मुख्य कुरा त नियत राम्रो हुनुपर्दो रहेछ । किनभने मनै मुख्य हो । त्यसैले प्रव्रजित व्यक्ति होस् वा गृहस्थ व्यक्ति होस् जसले शान्ति खोज्छ, उसको लागि शुद्ध र पवित्र मनको जरुरत पर्छ । जसले आफ्नो मनलाई होशपूर्वक संयम गर्न सक्छ, उसको ब्रचन पनि संयम हुन्छ । फलस्वरूप उसले आफ्नो स्वार्थको बसमा गई भ्रूठो कुरा बोल्ने, कडा शब्द बोल्ने, चुक्ली कुरा गर्ने र नचाहिंदो बकबास गर्ने आदि जस्ता पाप कर्महरू गर्ने छैन । बचनले मात्र पनि होइन, त्यस व्यक्तिको

शरीरले पनि दुष्कर्महरू गर्ने छैन । यस्तो व्यक्ति एकदिन निष्कलंक र लोभ द्वेषरहित भई रहस्य पाप पनि नगर्ने अरहन्त (मुक्त) व्यक्ति बन्न सक्नेछ । त्यसैले यस गाथाबाट हामीले बुझिरहेका छौं, पाप कर्म वा पुण्य कर्म त मनले गराइने रहेछ, शरीरले होइन । मनले नचिताएसम्म कुनै पनि कर्म पाप या पुण्य हुने रहेनछ । यसको लागि बुद्धकालीन घटना प्रस्तुत गर्न गइरहेको छु—

बुद्धकालीन समयमा एक पवित्र र निष्कलंक मन भएको एक भिक्षु वर्षातकोसमयमा विहारको चोकमा चक्रमण गरिरहनुभएको थियो । चक्रमण भनेको पनि एक प्रकारको ध्यान नै हो । चक्रमण गरिंदा आफ्नो चित्तलाई हिंडाइमा एकाग्र पारी टहलिरहने गरिन्छ । उक्त चक्रमण गरिरहनुभएका भिक्षु अन्धो हुनुहुन्थ्यो । वर्षातको समय भएकाले त्यसबेला जमिनबाट थुप्रै कीराहरू निस्किरहेका थिए, तर अन्धो भएका कारणले भिक्षुले ती कीराहरूलाई देख्नु भएन । फलस्वरूप चक्रमण गर्दा थुप्रै कीराहरू उहाँको खुट्टाले कुल्चिएर मरेछन् । त्यसैले उहाँले चक्रमण गर्नु भएको त्यस स्थान रगताम्य भइसकेको कुरा उहाँलाई थाहा भएन ।

ठीक त्यही समयमा विहार दर्शनार्थ बाहिरबाट आएका भिक्षुहरूले यो दृश्य देखी त्यस भिक्षुलाई आलोचना र दोषारोपण गर्दै बुद्धसमक्ष उजुरी गर्न पुगे । चक्रमण गर्नुहुने अन्धो भिक्षुलाई प्राणघात गरेको आरोप लगाइयो । तर भगवान् बुद्धले उजुरीलाई राम्ररी बुझ्नु भयो र उक्त भिक्षु निर्दोष सावित भएको कुरा प्रष्ट्याउनुभयो । किनभने चक्रमण गर्नुहुनै भिक्षुमा कीरालाई कुल्चेर मार्छु भन्ने मनसाय नै छैन । अन्धो भएका कारणले अन्जानमा पाइतालाबाट कुल्चिएर कीराहरू मारिएका हुनाले यसलाई पापपूर्ण कार्य भन्न मिल्दैन ।

यसरी नै मानिसहरूले खेत खन्दा पनि थुप्रै कीरा फट्यांग्राहरू मर्छन् । तर खेत खन्ने कार्य ती प्राणीहरूको ज्यान लिने नियतले गरिंदैन । कयौं प्राणीहरूको जीवन धान अन्नवाली उब्जाउने मनसाय राखी राम्रो नियतले खेत खनिन्छ ।

जबसम्म मनमा हिंसा गर्ने विचार हुँदैन, तबसम्म त्यसलाई प्राणी घात गरेको आरोप लगाउन मिल्दैन । किनभने जुन क्षेत्रमा पनि मन पहिला पुगेको हुन्छ । राम्रो नियतले काम गरेकालाई पाप भन्न मिल्दैन ।

धम्मपदमा भगवान् बुद्धले एक गाथा यसरी उल्लेख गर्नुभएको छ—

‘अक्कोच्छि मं अवधि मं-अजिनि मं अहासिमे ये तं न उपनय्हन्ति-
वेरं तेसूपसम्मति’

अर्थ— मलाई गाली गऱ्यो, मलाई पिट्चो, मलाई हराइदियो र मेरो लगिदियो इत्यादि भनेर जसले आफ्नो मनमा बराबर विचार प्रकट गर्दैन, त्यस व्यक्तिको मनमा वैरभाव हुँदैन ।

तर यो कुरो गर्न जति सजिलो छ, व्यवहारमा उतार्न त्यति नै गाढो छ । अरुले गाली दिएको सहन सजिलो छैन । तै पनि यसलाई अभ्यास गरी अनुभव गर्नुपर्ने कुरा हो यो ।

एकपटक भिक्षुहरू र गृहस्थ व्यक्तिहरूले पनि अखबारको माध्यमबाट मलाई गाली र आलोचना गरी लेखहरू छापेका थिए । राष्ट्रिय सभामा सांसदका रूपमा भाग लिएको कारणले पनि कतिपय व्यक्तिहरूले मलाई गाली गरे, प्रशंसा पनि गरे । तर यस विषयमा मैले चित्त दुखाइन । किनभने यो विषय नै गाली गरिने विषय पऱ्यो । भिक्षु भएर पनि राजनीतिमा लागेको जस्तो देखियो सर्वसाधारणहरूका लागि ।

एकजना वज्जाचार्यलाई मैले बोलेको कुरा चित्त बुझेनछ । ऊ मसँग अति असन्तुष्ट भएछ । फलस्वरूप उसले एक आमपूजाको समारोहमा मलाई दोषारोपण गर्दै गाली गर्नसम्म गऱ्यो । यो देखी मेरा समर्थकहरूलाई चित्त दुखेछ र मकहाँ आई यस विषयमा विरोध गर्न सल्लाह दिए ।

तर मैले भनें— मैले वज्जाचार्यहरूमा पनि अन्धविश्वासी भावना बाँकी रहेको कुरा उल्लेख गरेको थिएँ । त्यसैले उनीहरू रिसाएका हुन् । तर यसमा चित्त दुखाइरहनु ठीक छैन, किन चित्त दुखाउने ?

फेरि अर्को एकजना वज्जाचार्यले पनि मलाई गाली गर्दै लेख छापेको रहेछ । एकदिन उसलाई मैले रात्रै मुखले भनें— ‘हामी बौद्धहरू एक आपसमा भगडा गरिरहनु सुहाउँदैन । यो देखी ब्राह्मणवादीहरूले खिल्ली उडाउँदै हाँस बेर छैन । यसले गर्दा हामी अशोभनीय भएको देखियो ।

केही वर्षपछि त्यही वज्जाचार्यले अखबारमार्फत् लेख लेखी मसँग माफी माग्यो र आफ्नो भूल स्वीकार गऱ्यो ।

यसरी यहाँ बुद्धबचनमा उल्लेखित कुराहरू सत्यताको रूपमा प्रस्तुत भएको देखियो । मैले सहेको प्रतिफल मेरै छायाँको रूपमा म सँगसँगै आइरहेको आभाष भयो मलाई । तर सहनुचाहिँ अति कठिन रहेछ ।

हामीमा परिपक्व ज्ञानको अभाव भएर हो कि, सबै क्षेत्रमा सहने शक्ति प्रयोग गर्न कठिन भइरहेको हुन्छ । कसैले अव्यवहारिक तारिकाले आफूलाई गाली गरेको खण्डमा सहन ज्यादै कठिन हुँदो रहेछ । यसको सिलसिलमा मेरो जीवनमा घटेको घटना उल्लेख गर्न चाहन्छु ।

मलाई मेरा कोही चेलाहरूले पक्षपाती गुरुको रूपमा आरोप लगाएका थिए । हुन पनि यो कुरो ५० प्रतिशत त सत्य नै हो भन्नुपर्छ । किनभने मेरा सबै चेलाहरूको कार्यक्षमता समान छैन । हुन पनि सक्दैन । त्यो त आ-आफ्नो संस्कार र क्षमताको कुरा हो । यसरी नै मेरा विभिन्न चेलाहरूमध्ये कुनै चेला धर्मप्रचार कार्यमा लगनशील र सक्षम भएको पाएपछि मैले उसलाई जिम्मेवारीपूर्ण कार्य सुम्पिदिएँ । तर मेरो यस कार्य भ्रगडालु, भिक्षुहरूले मन पराएनन् र मलाई विरोध गर्दै लान्छना लगाउन थाले ।

अर्को कुरा बुद्धले आफूसँग बस्ने व्यक्तिहरूलाई मैत्रीपूर्वक व्यवहार गर्नुपर्छ भन्नुभएको छ । तर दुर्भाग्यको कुरो, म आफैँमा त्यस्तो क्षमता नभएको महसुस गरेँ । म मैत्रीपूर्ण र सौहार्दपूर्ण व्यवहार गर्न सकिदैन । चित्त नबुझेपछि मेरो रुखो मिजास उर्लिन थाल्छ । जसले गर्दा मेरो कुरा सुन्ने व्यक्तिहरूको मनलाई आनन्द होइन, खिन्नता र असजिलोपना ल्याइदिन सक्छ ।

यी विविध कारणहरूले गर्दा मैले बुद्धको वचनलाई यस क्षेत्रमा प्रयोग गर्न नसकेको आभाष गरेँ ।

त्यस्तै केही गरी दुर्भाग्यबस आफ्नो धन आगलागी भयो, बाढीले बगायो, चोरी भयो र सरकारले जफत गर्‍यो भने सर्वसाधारण व्यक्तिहरूले यसलाई सहन सक्दैनन् । उनीहरूले आफूले गुमाएको धनसम्पत्तिलाई चाहेरै पनि बिर्सन सक्दैनन् र त्यही धनलाई त्याग्न नसकी रुने, कराउने, बहुलाउने गर्न थाल्छन् । यसरी त्याग चित्त नभएको कारणले गर्दा मानिसहरूले आफूलाई असाध्य पीडाको शिकार बनाउँदैछन् । फलस्वरूप निद्रा र भोक गुमाई अशान्तिमा होमिएर छटपटिन पुग्छन् ।

म बर्मा देशको विपश्यना ध्यान केन्द्रमा ध्यान गर्न गएको थिएँ । एक दिन त्यहाँ ठूलो आगलागी भयो । फलस्वरूप २ सय बटाभन्दा बढी घर खरानी भयो । त्यही आगलागीमा परी ध्यान केन्द्रका एक स्वयंसेवकको घर र धनसम्पत्ति खरानी भएछ । तर त्यस घटनाले उक्त स्वयंसेवकको मन विचलित पार्न सकेन । ऊ कति पनि दुःखी नबनी मुसुमुसु हाँसिरहेका थिए । उनको यस्तो अनौठो स्वभाव देखी अरु मानिसहरूले अचम्म मान्दै उसलाई यसको कारण सोद्धा उसले भन्यो- संसार नै अनित्य छ । सबै चीज नासवान छन् । मेरो घर र धनसम्पत्ति पनि एक दिन नाश हुनु छ र नास भयो । यसरी नास भयो भनेर हैदमा फर्किने भए रूनु र छटपटाउनु ठीकै हो । तर यस्तो कदापि हुन सक्दैन । त्यसैले अनित्य भएर गएको चीजलाई सम्झी किन बेकारमा आफ्नो मन दुःखी पार्ने ? मैले विपश्यना ध्यानको प्रभावले आफ्नो मनलाई थाम्न सकेको छु । त्यसैले मेरो मन दुःखी छैन ।’

त्यस व्यक्तिको यस्तो कुरा सुनी सबै मानिस अचम्भित भए । उनीहरू सबै मिलेर उसलाई लुगाफाटाहरू र आर्थिक सहयोगसमेत दिई मद्दत गरे ।

एकपटक बर्मी सरकारले जनताको धन राष्ट्रियकरण गर्दा त्याग चित्त नभएका थुप्रै व्यक्तिहरू ज्यादै दुःखी भई मन थाम्न नसकी छटपटिएका थिए । तीमध्ये एक मुशिलम व्यापारी आफ्नो सम्पत्ति राष्ट्रियकरण भएको सहन नसकी रुँदा रुँदा अपना आँखासमेत गुमाइ अन्धो भए ।

तर त्यही समूहमा परी सम्पत्ति गुमाउन पुग्नुभएका सत्यनारायण गोयन्कालाई यस घटनाले कति पनि दुःखी बनाएन । उहाँले भन्नुभयो-घ्यू केमा पोख्यो दालमा भनेजस्तै जुन देशमा बसी सम्पत्ति कमाइयो, त्यही देशको लागि सम्पत्ति प्रयोग भएको छ । राष्ट्रकै लागि सम्पत्ति प्रयोग भएकोमा दुःखी बन्नुपर्ने कुरै छैन । यसरी त्याग चित्तले भरिएका कल्याणमित्र सत्यनारायण गोयन्का आज विश्व विपश्यनाचार्यको रूपमा प्रख्यात भई एक महापुरुष बन्न सफल हुनुभयो ।

यसरी यी घटनाहरूले बुद्धवचन अक्कोच्छ्रि मं अवधिंमलाई सत्य वचनको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । बुद्धले धम्मपदमा भन्नुभएको छ-

‘न ही वेरेन वेरानि - सम्मन्तीध कुदाचनंअवरेन च सम्मन्ति- एस धम्मो सनन्तनो’

अर्थ- रिसले वैरभाव शान्त हुँदैन । प्रेमभावले मात्र वैरभाव शान्त हुन्छ । यही सनातनदेखि चली आएको धर्म हो ।

बुद्धको यस वचन आजसम्म पनि सान्दर्भिक भएको छ । आजभोलि धेरै जसो मानिसहरू वैरभावको कारणले दुखित छन् ।

शत्रुलाई शत्रुभावले नै व्यवहार गरी बदला लिन खोज्नु बुद्धिमानी र शान्तिको बाटो होइन । मैत्रीभावले मात्र शत्रुलाई जित्न सकिन्छ ।

मेरो एक मित्र धेरै मिलनसार थिए । हामी दुवैजना घनिष्ठ साथी थियौं । संयोगवश एक दिन कुराकानीको सिलसिलामा मेरो मुखबाट अप्रिय शब्द निस्केछ । फलस्वरूप हामी दुईबीच समझदारी हरायो । मेरो साथी मदेखि रिसाउन थाल्यो र बोलचाल नै बन्द भयो दुई तीन वर्षसम्म ।

एकदिन एकजना दाताले हामी दुईजनालाई मात्र निमन्त्रणा गरेको रहेछ । हामी दुईबीचको अप्रिय घटना दातालाई थाहा थिएन । दाताको घरमा हामी दुवैजनाको भेट भयो । तब हामीले थाहा पायौं, निमन्त्रणा त हामी दुईजनालाई मात्र दिएको रहेछ भन्ने कुरा । हामी दुवैजनालाई धेरै अफठ्यारो पर्न थाल्यो । हामीले एक आपसमा बोल्ने हिम्मत गर्न सकेनौं । अहंकारको पर्दाले गर्दा । त्यसैले दुवैजना दुई दिशातर्फ फर्केर बसिरह्यौं । यो दृश्य देखेपछि बल्ल दाताले रहस्य थाहा पाएछ र उहाँले हामीबीच बोलचाल नभएको विषयमा कारण सोध्न थाल्यो । अनि मेरो साथीले भन्यो- “जिन्दगीभरलाई बोलन पुग्यो भनेर पत्र पठाउने व्यक्तिसँग कसरी बोल्ने ?

यो कुरा सुनेर दाताले यस विषयमा मलाई केरकार गरी सोध्न थाल्यो । मैले पनि मेरो भूल स्वीकारें हो भनेर । अनि त दाताले यस विषयमा मलाई अर्ति दिन थाल्यो । मलाई ज्यादै नमज्जा लाग्यो र आफ्नो भूल स्वीकारें मैले । भोजनपश्चात् हामी दुवै फर्क्यौं । अनि दुवै जनाले एक आपसमा बोलचाल शुरु गर्नु र आ-आफ्नो भूल स्वीकार्दै भन्यौं- ‘अब पुराना कुराहरू सबै बिसौं ।’ यस घटनापछि मेरो मन यति आनन्द र हलुका भयो, यसलाई मुखले व्यक्त गर्दै सक्दिन । अनि बुद्धको पवित्र वचन सम्झना आयो-वैरले वैरभाव शान्त हुँदैन । अवैरले मात्र भैरभाव शान्त हुनेछ । यही सिलसिलामा बुद्धको अर्को वचन सम्झना आउँछ-

न परेसं विलोमानि न परेसं कलाकतं
अत्तनो व अवेक्खेय्य-कतानि अकतानि च

अर्थ अर्काको दोष र अर्काले के गय्यो के गरेन भनी हेर्नु भन्दा आफ्नो दोष र आफूले के गर्ने के गरिन भनी हेर्नु नै बेश छ । अर्थात् अर्काको दोष खोज्नुभन्दा पहिले आफ्नो गल्ती हेर्नुपर्छ । तर धेरैजसो व्यक्तिमा आफूले गरेको गल्तीलाई स्वीकार्ने बानी छैन । अर्काको दोष मात्र खोज्दै हिंड्ने बानीले गर्दा आजभोलि घरघरमा अशान्ति, समाजमा अशान्ति र देशमा नै अशान्ति भइरहेको छ । त्यति मात्र होइन, विहार जस्तो पवित्र ठाउँमा समेत शान्ति छैन ।

सुखपूर्वक जीवनयापन गर्नका लागि बुद्धले धम्मपदमा सक्कली भिक्षु, ब्राह्मण, उपासक र नक्कली भिक्षु, ब्राह्मण र उपासक आदि कसलाई भनिन्छ भन्ने कुरा प्रष्ट उल्लेख गर्नुभएको छ । धम्मपदमा उल्लिखित शिक्षाअनुसार हामीले आफूले आफैलाई चिन्न सकेको खण्डमा र धम्मपदमा उल्लिखित बुद्ध शिक्षालाई व्यवहारमा उतार्न सकेको खण्डमा शान्ति र मुक्ति यही जन्ममा प्राप्त गर्न सकिने रहेछ ।

त्यसैले यस्तो अमूल्य ज्ञानको भण्डार धम्मपद कसलाई मन पर्दैन र ? ■

Dhamma.Digital

आर्यमौन

धेरै जसो बुद्धवचन अध्ययन गर्नु र स्मरण गरी राख्नु उपयोगी हुन्छ । बुद्ध वचनको स्मरण गरेर मात्र पर्याप्त हुँदैन दैनिक जीवनमा प्रयोग पनि गर्नु आवश्यक छ । आज भोलि ध्यान केन्द्रहरूमा विपस्सना ध्यान शिविर संचालन भैरहेका छन् । त्यस्ता ठाउँमा पालन नगरी नहुने एउटा नियम छ— “आर्यमौन” अर्थात् कुरा नगरी बस्ने । कुरा गर्नु पर्‍यो भने अत्यावश्यक वा कामलाग्ने कुरा मात्र गर्ने । यो तरिका राम्रै हो । “आर्यमौन” को शिक्षा गौतम बुद्धले दिनुभएको हो । केही कारण नभइकन कुनै नौलो नियम र शिक्षा बुद्धले दिनुहुन्न । के कारण उहाँले आर्यमौनको शिक्षा दिनुभएको होला त ?

बुद्धको पालामा भिक्षुहरूबीच आपसमा कुराकानी चलेको थियो - पहिलेको आ-आफ्नो गृहस्थीको जीवन बारे । एउटाले सोध्यो तिमिले विहे गरेको थियौ ? बच्चा कति जना भए ? अर्कोले पनि सोध्यो- तिम्रो घरमा खाना पर्याप्त छैन कि ? परिवार कति जनाको छ ? तिमि किन भिक्षु बनेको ? घरमा धेरै काम गर्नु परेकोले भिक्षु बनेको हो कि ?

यस्तै कहिले राजनीतिको गरमागरम छलफल हुन्थ्यो फलाना राजा धर्मात्मा छ । फलाना राजा पापी रहेछ । जनताको हित हुने गरी राज्य गर्दैनन् । अजात शत्रुले आफ्नै बाबु बिम्बिसार राजालाई मारेर सिंहासन खोसे । त्यस्तै गफहरू भैरहेको थाहा पाई गौतम बुद्धले भन्नुभयो— भिक्षुहरू ! सकभर “आर्यमौन” भएर बस्नु । अति आवश्यक भएको बेला काम लाग्ने मात्र कुरा गर्नुपर्छ । अन्यथा मौन भएर बस्नु राम्रो छ ।

त्यसपछि भिक्षुहरूको एउटा समूह तीन महिना वर्षाकाल वा वर्षावास बस्न जंगलमा गए । उनीहरूबीच आपसमा कुराकानी भयो । हाम्रो शास्ता बुद्धले कुरा नगरीकन बस्नुभन्नु भएको छ हगि ? भिक्षुहरूले

बाचा गरे हामीहरू कुरा नगर्हँ । यसरी सल्लाह गरी जंगलमा अलगअलग बस्न बाघ आएर खाए पनि, बोकेर लगे पनि चुप लागेर बसे । यो घटना बुद्धको कानमा पुग्यो र भन्नुभयो— मुख छँदाछँदै लाटो जस्तो बस्नु बुद्धको शिक्षा होइन । यसले थाहा पाउँछ - आर्यमौन भनेको कुरै नगरीकन बस्नु होइन । आवश्यक र काम लाग्ने कुरा गर्नुमा आपत्ति छैन । भिक्षुहरूले बुद्धको सदासय बुझेको थिएन ।

आर्यमौन शान्तिको बाटो हो र ज्ञान लाभको साधन हो । मौन भएर विचार गर्दाखेरि आफूलाई बोध नभएको, समझदारी नभएको कुरा बोध र समझदारी आउँछ । उदाहरणको लागि बुद्धकालीन घटना एउटा प्रस्तुत गर्दछु ।

गौतम बुद्धकहाँ एकजना नवयुवक गएको रहेछ । ऊ दार्शनिक मान्छे रहेछ । दार्शनिक माने-संसारको श्रृष्टि कसरी कहाँबाट भयो ? मानिस मरेर कहाँ जन्म लिन्छ इत्यादि चिन्तन गरिरहने । त्यो युवकले बुद्धसित प्रश्न गर्‍यो— मानिस मरेर फेरि जन्म लिन्छ कि लिदैन ?

बुद्धले भन्नुभयो— तिमीले एउटा काम गर दुइवर्षसम्म मौन भएर बस अर्थात “आर्यमौन” भएर बस आना पान स्मृति साँस भित्र आयो, बाहिर गयो यसमा होश राखेर ध्यान गर । आफूलाई चिन्ने कोशिश गर । यसरी दुइ वर्ष अभ्यास गरेर पछि मकहाँ आएर प्रश्न गर्नु । तब म तिम्रो प्रश्नको उत्तर दिन्छु ।

त्यो युवकले भन्यो— दुई वर्षसम्म आर्यमौन भएर बसेपछि तपाईंले उत्तर दिनुहुन्छ ? पछि उत्तर दिन सकिन्छ भने अहिले किन दिन नसकिने ?

बुद्धले भन्नुभयो— म उत्तर दिन सक्छु तर अहिले तिमीले बुझ्दैनौ । अहिले तिमीमा बुझिलिने योग्यता छैन । मैले अमृत दिन्छु तर तिम्रो भाँडोमा प्वाल परेको छ । अमृत खेर जान्छ । तिमीले त्यो भाँडोको प्वाल टालेर दुई वर्ष “आर्यमौन” भएर बस ।

यो कुरा सुनेर बुद्धको नजीकै एउटा रुखमुनि बसिरहेको एक जना भिक्षु हाँस थाल्यो । त्यो युवकले त्यो भिक्षुसँग सोध्यो— तपाईं किन हाँस्नुभो ? त्यो भिक्षुले भन्नुभयो— तिमी भ्रममा न पर्नु । तिमीले प्रश्न सोध्नु छ भने अहिले नै प्रश्न गर । किन कि मलाई पनि त्यस्तै भएको

छ । मलाई पनि बुद्धले दुई वर्ष चुप लागेर आना पान स्मृतिमा होश राखेर बस भन्नुभएको थियो । म पनि दुई वर्ष चुपलागेर बसें अब मलाई प्रश्न गर्न नै आउँदैन । दुई वर्ष आर्यमौन भएर बस्दा खेरि यस्तो आनन्दको अनुभव भयो कि मैले सोध्न लागेको प्रश्न सित जीवनको कुनै सम्बन्ध नै छैन । मरे पछि फेरि जन्म लिन्छ कि भन्ने प्रश्न केही कामको होइन भनी मैले आफैले स्वतः बुझे । प्रश्न गर्नु परेन । तिमी सोध्ने भए अहिले नै सोध ।

गौतम बुद्धले भन्नुभयो— तिमीले सोधे पनि म उत्तर दिन्न । बरु म तिमीलाई औषधि दिन्छु । उत्तर दिन्न । औषधि पनि गरिदिन्छु । म वैद्य हुँ, दार्शनिक होइन । मैले दिन चाहेको औषधि हो दुई वर्षसम्म “आर्यमौन” भएर बस । यही उत्तम औषधि हो । दुई वर्षसम्म यो औषधि प्रयोग गरिसकेपछि म कहाँ आएर प्रश्न गर ।

उसले त्यस्तै गयो । त्यो युवकको नाउँ हो मालुङ्क्य पुत्र । त्यो आर्यमौन भएर बस्यो । न चाहिने कुरा गर्ने बानी छोड्यो । दुई वर्ष आनापान स्मृति ध्यान अभ्यास गरिसकेपछि उसले प्रश्न गरेन । तर बुद्धले उसलाई भन्नुभयो— दुईवर्ष पूरा भयो होइन मालुङ्क्य पुत्र ? दुई वर्षसम्म होश र चेतना कहाँ रह्यो ? अब प्रश्न सोधे पनि हुन्छ ?

मालुङ्क्य पुत्र टाउको निहुराउँदै हास्रै बस्यो । उसले भन्यो— तपाईंको औषधिले नै ठीक भयो, जुन मलाई चाहिएको थियो त्यो पाएँ । जुन बुझ्नुपर्ने र थाहा पाउनुपर्ने त्यो थाहा पाएँ र बुझे । धन्य छ तपाईंको दृष्टि र करुणा । यदि म जिद्दी भएर प्रश्न सोधेको भए म घाटामा परेको थिएँ । म कुपथमा पड्न सक्थ्यो । म जिद्दीवाला नभएर तपाईंले दिनुभएको औषधि सेवन गरेँ, त्यही औषधिद्वारा उत्तर पाएँ । औषधि सेवनले स्वास्थ्य पनि ठीक, बाङ्गो दृष्टि पनि ठीक भयो, आफूलाई आफैले चिनें । यो वर्तमान जीवन ठीक पार्न नै तपाईंको औषधिको लक्ष्य रहेछ । मरेर कहाँ जन्मलिन्छ प्रश्नले त मानिसलाई पागल बनाई दिन्छ । वर्तमान जीवन स्वच्छ र शुद्धहुनु पर्छ । आर्यमौन जीवन सफलताको मूल मंत्र हो । धेरै बोल्न आवश्यकता छैन । वादविवाद होइन । काम गर्नु नै आजको आवश्यकता हो । ■ (सत्यकी खोज)

अबौद्ध चरित्र भएको भिक्षु

गौतम बुद्धको फूपूको छोरा अलिक बैश गएको, अलिक बूढो हुन लागेको शाक्य थियो । ऊ भिक्षु बन्न पुग्यो । उसको नाम तिस्स थियो । उसलाई धेरै घमण्ड थियो— भगवान बुद्ध मेरो मामाको छोरा हो भनेर । त्यसैले ऊ भिक्षु बन्न गयो । भिक्षु बनिसकेपछि ऊ दिनका दिन भगवान् बुद्ध बस्नुहुने बैठकको आसनमा बस्ने गर्दथ्यो । ठूलो महास्थवीरजस्तो गरी बस्दथ्यो ।

उसको उमेर पनि पुगिसकेको थियो । धेरै उमेर पुगिसकेपछि भिक्षु बन्दाखेरि २-३ वटा अवगुण पाइन्छ । मान-सम्मान खोज्ने, लोभ-लालच हुने र खुब घमण्डी हुने । त्यो तिस्स भिक्षु पनि भगवान् बुद्ध बस्नुभएको जेतवन विहारमा बस्दा खुब सम्मान पाइन्छ भन्ने विचारको थियो । ऊ नव भिक्षु थियो, तर भगवान् बुद्ध बस्नुहुने धर्मसभाको धर्माशनमा बसेर दिन काट्ने गर्दथ्यो ।

बाहिरबाट भगवान् बुद्धको दर्शनार्थ धेरै भिक्षुहरू आउँथे । धर्माशनमा अर्धवैसे, मोटोघाटो, हट्टाकट्टा त्यही तिस्स भिक्षुलाई देखेर ठूलो भिक्षु वा महास्थवीर भिक्षु होला भनेर भिक्षुहरूले बन्दना गर्दथे, सम्मान गर्दथे । ऊ चाहिँ खुब नाक फुलाएर, गमक्क परेर, मुसुमुसु हाँसै शालिकजस्तो बसिरहन्थ्यो ।

भिक्षुहरूको नियमानुसार पाहुना भिक्षुहरू आउँदाखेरि उनीहरूको सामान छ भने सामान राख्ने ठाउँमा राखिदिनुपर्छ, वस्त्र आदि छ भने उपयुक्त ठाउँमा राखिदिनुपर्छ । खुट्टा धुनका लागि पानी दिनुपर्छ । पिउन चाहिन्छ भने पिउन पानी दिनुपर्छ । अनि सोध्नुपर्छ— 'तपाईं भिक्षु भएको आयु (वर्षावास) कति भयो ?' भनेर । यदि आफूभन्दा जेठो भएमा वन्दना गर्नुपर्छ ।

तर त्यो तिस्स भिक्षु बुढेसकालमा भिक्षु भएको र भर्खरै भिक्षु भएको कारणले नियम केही पनि सिक्ने कोशिस गरेन । त्यसैले केही

पनि थाहा भएन । उसलाई आफू ठूलो व्यक्ति बनाउने र सम्मान पाउने आशा मात्रै रहेकोले भगवान् बुद्धको धर्माशनमा बस्ने गरेको हो । त्यो भिक्षु खाँदाखाँदा मोटाएकाले उसको नाम थुल्लतिस्स अर्थात् मोटाएको तिस्स भन्ने नाम रहन गयो ।

एक दिन आगन्तुक भिक्षुहरूमध्ये एकजना नवयुवक भिक्षुले बन्दना गर्नुअघि नै 'तपाईंको वर्षावास कति भयो ?' भनी सोध्यो । उसले पनि त्यस्तो कुरा मलाई थाहा छैन, म हालै मात्र भिक्षु बनेको हुँ, किन सोधेको' भनी जवाफ दियो ।

'ए ! लाज नभएको, हालै मात्र भिक्षु भएको ? आफूभन्दा जेठो भिक्षु आएर बन्दना गर्दा पनि चुपचाप बस्ने । उठ्नु पर्दैन ? उहाँलाई नमस्कार गर्नु पर्दैन ? लाज नभएको भिक्षु, नालायक । यहाँ बस्नै नहुने ।'

यसरी आफूलाई गाली गरेको सुनेर त्यो थुल्लतिस्स भिक्षुले आगन्तुक भिक्षुलाई भन्न थाल्यो— 'तिमीलाई थाहा छ म को हुँ ? म भगवान् बुद्धको फुपूको छोरा हुँ । म ठीक पारिदिन्छु ।' आगन्तुक भिक्षुले पनि 'हिँड भगवान् बुद्धकहाँ भन्दा 'जान्न' भनी जिद्दी गर्न थाल्यो । आगन्तुक भिक्षुहरूले दुवै हातमा पत्री जबर्जस्ती भगवान् बुद्धकहाँ लिएर गए ।

भगवान् बुद्धले सोध्नुभयो— 'किन यसलाई जबर्जस्ती पत्रेर यहाँ ल्याएको ?' 'भो भगवान् यो साह्रै घमण्डी रहेछ । साह्रै सोभित नभएको चरित्रहीन भिक्षु रहेछ । भगवान् शास्ता तपाईं बस्नुहुने धर्माशनमा बसिरहेको रहेछ । आफूभन्दा जेठो भिक्षुहरू आउँदा नमस्कार गर्दैन । आफूभन्दा जेठो भिक्षुले बन्दना गर्दा मुसुमुसु हाँस्दै चुपचाप शालिकजस्तै बसिरहन्छ । आगन्तुकलाई सत्कार गर्नुपर्नेमा केही पनि गर्दैन । भन्नु उल्टा भगवान् बुद्ध मेरो मामाको छोरा हुन् भन्दै 'म ठीक पारिदिन्छु' भनी धम्क्याउँछ । त्यसैले भो शास्ता यसलाई अर्ती दिलाउन यहाँ ल्याएको ।'

भगवान् बुद्धले थुल्लतिस्सलाई सोध्नुभयो— 'तिमी कहाँ बसिरहेको ?' 'म त्यही बैठकको धर्मसभाकक्षको धर्माशनमा बसिरहेको ।' 'तिमी त्यहाँ बस्न लायक छैनौ । त्यहाँ बस्दा आगन्तुक आउँदा

आगन्तुकको सेवा गर्नुपर्छ । सुत्ने कोठा, चर्पी आदि ठाउँहरू देखाउनुपर्छ । तिमीले गल्ती गर्थौ । अब तिमीले माफी माग ।’

‘माग्दिन, माफी माग्दिन । मलाई गाली पनि गर्ने, अफ्र मैले नै माफी माग्ने ?’ भगवान् बुद्धले २-३ जना भिक्षुहरू बोलाउनुभएर उसको दुवै हात पक्रन लगाउनुभई टाउको पक्रेर जबर्जस्ती माफी माग्न लगाउनुभयो ।

पछि भगवान् बुद्धले उसलाई सम्झाउनुभयो । ‘तिम्रो चरित्र ठीक छैन । तिम्रो बानी ब्यहोरा राम्रो हुनुपर्छ । नत्र त तिमीलाई कसैले पनि मन पराउने छैन’ तिमी कसैको पनि विश्वासपात्र बन्न सक्ने छैनौ । सम्मान पाउनका लागि योग्य हुनुपर्छ । धेरै नम्र हुनुपर्छ । घमण्डी हुनु हुँदैन । अहंकारलाई त्याग्नुपर्छ । तिमी जिद्दी स्वभावको छौ । यो स्वभाव भएन, भिक्षु जीवनका लागि । यतिका दिन तिमीले सम्मान पायौ मेरो नामबाट । मेरो अनुहारको कारणले । पछि सम्मान पाउने छैनौ । तिम्रो चरित्र राम्रो भएमा मात्र तिमीलाई सम्मान गर्छन्, माया गर्छन्, श्रद्धा गर्छन्, यी सबै पाउन योग्यता हुनुपर्छ, अनुशासित हुनुपर्छ ।’

अन्तमा थुल्लतिस्स भिक्षुले आफ्नो गल्ती महसुस गर्थ्यो र भन्थ्यो— ‘भो शास्ता, म साह्रै अज्ञानी रहेछु, त्यसैले मैले कुनै नियम पालन गर्न सकिन । मलाई थाहा छैन आगन्तुक भिक्षुहरू आउँदाखेरि के गर्नुपर्छ भनेर । मलाई अहंकाररूपी भूतले दुःख दिएको छ । त्यसैले मेरो चरित्र राम्रो भएन, आचरण राम्रो भएन । आइन्दा म त्यस्तो चरित्रहीन भएर बस्ने छुइन । आजदेखि म सतर्क भएर बस्छु, सचेत भएर बस्छु । राम्रो चरित्रवान भएर बस्छु । मलाई क्षमा गरिदिनुहोस् ।’ त्यस दिन देखि उसले आफ्नो गल्ती सच्याउन थाल्यो । आफ्नो बानी ब्यहोरालाई सुधार्न थाल्यो । आफ्नो गल्ती महसुस गर्न थाल्यो ।

जसले आफ्नो गल्ती स्वीकार्न सक्छ, त्यो मानिस शुद्ध मानिस बन्छ । ऊ पतन हुँदैन । ऊ प्रगतिपथमा नै चलने हुन्छ । त्यसैले बौद्ध चरित्र के हो भनी बुझ्न सक्नुपर्छ । यो चरित्र बौद्धलाई पनि आवश्यक छ, अबौद्धलाई पनि आवश्यक छ । ■

गृहस्थी जीवन सफल हुने मार्ग

दुःख मन पर्ने कोही छैन । हामी सबै सुख चाहन्छौं । तर सुख भनेको इच्छा गरेर मात्र पाइने चीज होइन । कामना गरेर मात्र हाम्रो इच्छा पूरा हुने होइन । त्यसरी इच्छा गर्दैमा पूरा भए त यो संसारमा दुःखी व्यक्ति कोही पनि हुने थिएन । तर धेरैजसो दुःखीहरू नै देखिन्छन् यस संसारमा । यदि सुखपूर्वक बस्न र बाँच्ने इच्छा भए दुःख हुने काम छोडेर सुख पाउने काममा लाग्नुपर्‍यो । यसको लागि हामी आफैले महसूस गरी आफूलाई आध्यात्मिक उन्नति हुने कार्यतर्फ लगाउनु पर्छ । साथै भलो हुने काममा इमान्दारीसाथ लाग्न पर्‍यो ।

धेरै जसो प्रश्न यसरी उठ्ने गर्छ- दुःख मन नपर्नेहरूको धर्मकर्म गरे पनि किन दुःख हराउँदैन र उनीहरू किन सुखी हुँदैनन् ? किनभने उनीहरूले दुःख हुने कारणलाई टाढा पन्छाउन र छोड्न सकेका छैनन् । अर्थात् तृष्णालाई छोड्न चाहँदैनन् । उदाहरणार्थ एउटा घटना प्रस्तुत गर्छु ।

एकजना मानिसलाई रुघाखोकी लागेको थियो । ऊ वैद्यकहाँ गएर आफ्नो रोगको बेथा सुनायो । वैद्यले औषधि दियो र भन्यो- यो औषधि खाउन्जेल तथा रुघा खोकी संचो नहुन्जेल अमिलो अचार र दही खान हुँदैन । त्यो मान्छेलाई चाहिँ अमिलो अचार र दही नभई नहुने रहेछ । त्यो मान्छे अर्कै वैद्यकहाँ गएर भन्यो- मलाई रुघाखोकी लागेको छ, तर मलाई यस्तो औषधि दिनुस् जुन औषधि खाँदा अमिलो अचार र दही त्याग्न नपरोस् । वैद्यले भन्यो- ठीक छ यो औषधि पनि खाने अमिलो अचार र दही पनि खाँदै जाने । यसले गर्दा तपाईं कहिले पनि बुढो हुनुहुन्न, तपाईंको घरमा कहिले पनि चोर पस्दैन र कहिले पनि तपाईंलाई कुकुरले टोक्दैन ।

वैद्यको कथनअनुसार रुघाखोकी हुँदा अमिलो अचार र दही खायो भने त्यो मान्छे बुढा हुन नपाउँदै मर्छ । उसलाई रातभर खोकी लाग्दा मान्छे निदाएको छैन भनेर चोर पस्दैन । शरीर दुर्बल भई लौरो टेकेर हिंड्नु पर्दा कुकुरले पनि टोक्दैन ।

यस घटनाले के शिक्षा दिन्छ भने रोग निको पार्नु छ भने अमिलो अचार र दही छोड्नु परे जस्तै दुःख मन पर्दैन भने दुःख हुने काम छोड्न सक्नुपर्छ । अन्यथा धर्ममात्र गरेर कहाँ दुःखबाट मुक्त भइन्छ र ?

अब जाउँ गृहस्थी जीवन सफल हुने धर्ममार्गतिर । एक चोटी गौतम बुद्ध कोशल राज्यको बेलुद्वार नामक ब्राह्मण गाउँमा धर्म प्रचारार्थ जानुभयो । त्यहाँका बासिन्दाले प्रार्थना गरे- श्रमण गौतम, हामी त गृहस्थी छौं । हामी विवाह गरेर बाल बच्चाहरूसंगै बस्न चाहने व्यक्तिहरू पय्यौं । हामीलाई सुन चाँदीको गहना पनि चाहिन्छ । घरखेत पनि चाहिन्छ । सुगन्धित फूलमाला पनि हामी लगाउँछौं । त्यसैले घरवार छोड्न चाहन्थौं । पैसा कमाएर बाँच्न चाहन्छौं । त्यसैले हामीलाई यस्तो उपदेश दिनुस् जुन उपदेशले गृहस्थीमा सुखपूर्वक बस्नपाउने र मरणोपरान्त स्वर्गमा जान पाउने ज्ञान प्राप्त होस् ।

तपाईंहरूलाई कसैले दुःख दिई हिंसा कर्म गरेको मन पर्छ कि पर्दैन ? उत्तर आयो मन पर्दैन । त्यसो भए तपाईंहरूले पनि अरूलाई दुःख हुने काम गर्नु भएन । तपाईंकहाँ चोरी गर्ने लुटेराहरू छन् कि छैनन् ? उत्तर आयो- धेरै छन् । हामी घरमा ताला लगाएर यहाँ आएका छौं । त्यस्तै बलात्कार गर्नेहरू पनि होलान् ? त्यस्तै भूठो कुरा गर्ने, चुक्ली गर्ने, कडा बोली बोल्ने र नचाहिने कुरा गरेर समय काट्ने, धेरै लोभी, बदला लिने स्वभाव र इर्ष्या, मिथ्यादृष्टि र अन्धविश्वासीहरू तपाईंहरूलाई मन पर्छ कि पर्दैन ? उत्तर आयो मन पर्दैन । त्यसो भए तपाईंहरूले पनि भूठो कुरा गर्नु भएन र बदला लिने काम गर्नुभएन । मिथ्यादृष्टि राख्नुभएन । एकतालाई भंग हुने, चुक्ली गर्ने काम पनि गर्नुभएन । लोभी र बदला लिने काम गर्नुभएन । मिथ्यादृष्टि हुनु भएन

अर्थात् मन संकुचित, साँघुरो हुनु भएन । यति गर्न सके तपाईंहरूको गृहस्थी जीवन सफल हुन्छ । मरणोपरान्त जहाँ जाने इच्छा छ त्यहाँ जान सकिन्छ ।

श्रमण गौतम । अनुकम्पा राखी हाम्रो गाउँमा पाल्नु भई हामीलाई राम्रो ज्ञानको शिक्षा दिनुभयो । घर गृहस्थी नत्यागिकन आचरण राम्रो भएको खण्डमा शान्तपूर्वक पारिवारिक जीवन सफल पार्न सक्ने र मरणोपरान्त सुगति जान सकिने रहेछ । हामी खुशी छौं । हामी तपाईंको उपदेशअनुसार जीवन बिताउन तत्पर हुनेछौं । हामी खुशी छौं । हामी तपाईंको उपदेशअनुसार जीवन बिताउन तत्पर हुनेछौं । यस घटनाले के शिक्षा दिन्छ भने अरुको नराम्रो व्यवहार मन पर्दैन भने त्यही बानीलाई एक पटक आफूसँग तुलना गर्नुपर्‍यो । आफूमा पनि त्यस्तो नराम्रो व्यवहार र चरित्र छ कि छैन । अरुको बानी व्यहोरा मन पर्दैन भने आफूले पनि त्यस्तो व्यवहार गर्नु भएन । नराम्रो बानी छोड्नुपर्‍यो । अरुलाई आलोचना गर्नुभन्दा पहिले आफ्नोबारे आत्मालोचना गर्न सक्नुपर्‍यो ।

बुद्धले दिनुभएको अधिकांश उपदेश गृहस्थी जीवन सफल पार्नको लागि हो नकि परिवार छोडेर त्यागी बन्नको लागि । हो, गृहस्थी जीवन सफल हुने मार्गबारे उपदेश दिनको लागि त्यागी व्यक्तिहरूको पनि आवश्यक छ । बुद्ध स्वयं उदाहरणको लागि त्यागी जीवनमा उपस्थित हुनुभयो । ■

मनै त हो

गौतम बुद्धले भन्नुभएको छ— मनको स्वभाव नै जुनसुकै काममा अगुवा हुनु हो । अशुद्ध मन लिएर कसैले बोल्यो वा कुनै काम गन्यो भने गोरुका पछि-पछि गाडाको पांग्रा हिंडेभैं दुःख पनि पछि लागेर आउँछन् । त्यस्तै शुद्ध मन लिएर कसैले बोल्यो वा काम गन्यो भने आफ्नो पिछ्छा न छोड्ने छायाँभैं सुख पनि पछि लागेर आउँछ ।

यसबाट के स्पष्ट हुन आउँछ भने मानिसको जीवनमा मनको ठूलो भूमिका हुन्छ । मन बिग्रेको खण्डमा सबै कुरा बिग्रिन्छ । तत्काल केही फाइदा भए पनि अन्तमा नराम्रो प्रतिफल भोग्नुपर्ने हुन्छ ।

मन कमजोर भए मानिसको आयु घट्छ र स्वास्थ्य खराब हुन्छ । मन बलियो भएमा धेरै दिन बाँच्न सकिन्छ ।

श्रीलंकाको घटना हो । एक जना माफी दिनका दिन खोलाको किनारमा गएर भित्तामा जहाँ-जहाँ प्वाल छ— त्यहाँ-त्यहाँ हात हाली माछा मार्ने रहेछ । धेरै जसो लामा-लामा माछा हात पादो रहेछ । हात पर्नासाथ टोकरीमा हाली मुख बन्द गर्दो रहेछ । एक दिन माछा समात्दाखेरी उसलाई टोकेको महसूस भएछ ।

घर गएर लामो माछाको तरकारी बनाउन स्वास्नीलाई अन्हाएर ऊ माछा बेचन बजार गएछ । माछा बेचिसकेपछि घर गएर भात खान खोजेछ । लामो माछाको तरकारी तयार भयो भनी स्वास्नीलाई सोधेछ ।

स्वास्नीले भनिन्— कहाँको माछा हुनु; त्यो त विषालु सर्प रहेछ । त्यति कुरा सुन्नासाथ लोग्नेले हाततिर हेरेछ । साँच्चै उसको हात त सुनिराखेको थियो । ऊ एकैचोटी मुर्छा भएर भुइँमा लडेर मरेछ । सर्पले टोकेको कुरा थाहा नभएसम्म ऊ बाचिरह्यो । थाहा हुँनासाथ बेहोश भएर लड्यो ।

बर्माकी एउटी मागुणवती भिक्षुणी नेपालमा आएर बसिन् । उनी खूब क्रियाशील र मिलनसार थिइन् । एक दिन म उनलाई भेट्न गएँ । उनी त सिरक ओढेर सुतिरहेकी रहिछिन् । मैले सोधेँ- के भयो ?

उत्तर आयो- ज्वरो आयो ।

“ज्वरो कति छ नि ?” जवाफ थियो- “थाहा छैन । आङ्ग गरम छ, कपाल अलि अलि दुख्छ ।”

मैले डिग्री राखेर हेरेँ- ९७ डिग्री मात्र रहेछ । ज्वरो त पुगेको छैन- मैले भनें । उनले साँच्चि हो ? भनिन्- हो, हेर न । भनेर मैले थर्मामीटर देखाइदिएँ ।

उनी तुरुन्तै उठेर कपडा धुन थालिन् । एकदम स्वस्थ भइन् । मन बडो गजबको हुन्छ । पाँच-दश मिनेट पहिलेसम्म एकदम अस्वस्थ भएर सुतिरहेका मान्छे मन बलियो भएपछि एकदम स्वस्थ हुनपुगिन् ।

यूरोपको एउटा घटना । एक जना पादरीको सुत्नुभन्दा पहिले सधैं नक्कली दाँत निकालेर पानी भएको ग्लासमा राख्ने बानी रहेछ । एक दिन बिहान उठ्दाखेरी ग्लासमा दाँत थिएन । उनी आत्तिन थाले । सुत्नुभन्दा अगाडि दाँत फिकेर ग्लासमा राख्न बिर्सदा कतै पेटमा पो पस्यो कि भनेर पूरै चिन्तित बने । पेट दुख्न थाल्यो । तुरुन्तै छोरालाई बोलाएर एम्बुलेन्स फिकाए । आकस्मिक अस्पतालमा भर्ना भयो । डाक्टरलाई पनि विश्वास भयो- दाँत पेटभित्र पस्यो । किनकि, ती पादरी छटपटाउन थाले; मर्ने लागे भनेर ।

उनलाई अपरेशन कोठामा लगियो । चिरफार गर्नलाई सामान ठिकठाक गर्न शुरु भयो । त्यहीबखत घरबाट टेलिफोन आयो दाँत बिरालोले लगेर कोठाको कुनामा राखेको रहेछ । अपरेशन गर्नुपरेन । त्यो सुनिसकेपछि मर्नेलागेको पादरी भागाभाग भयो ।

मन कमजोर भएको खण्डमा मानिसको आयु घट्छ । आजभोलि राजनीतिक नेताहरूको पनि मन कमजोर भएकोले उनीहरू अशुद्ध मनले अनर्गल प्रलाप गर्दैछन्; मानसिक अस्वस्थताको प्रदर्शन गर्दैछन् । ■

मानिसको आचरण उन्नति र पतनको कारण

मानिसको जीवन सुखमय र शिक्षित हुन शिक्षा अर्थात अध्ययन नभै नहुने हुन्छ । शिक्षा भनेको पढेर ज्ञानी हुने औषधि र उपाय हो । तर, पढेर मात्रै ज्ञानी र शिक्षित हुने भन्ने चाहिँ पक्कै होइन । ज्ञान बाहिर बाट आउँछ, ज्ञानी भित्रबाट हुन्छ । पढेर र सुनेर आफ्नै मनले वा ज्ञानले सम्झी यो राम्रो हो, यो नराम्रो हो भनी बुझी महसुस गरी सतर्क हुनसके मात्र शिक्षित र ज्ञानी हुनसकिन्छ ।

आमाबाबुले आफ्ना छोराछोरीलाई स्कूलमा पढ्न पठाउनुको दुईटा कारण छन्— पढेर आफ्नो बच्चा ठूलो मानिस बनोस् र ज्ञानी पनि होस् । शिक्षा भनेको स्कूलमा पढेर मात्र प्राप्त हुने कुरा होइन । सज्जनहरूको संगत र राम्रो कुरा सुनेर पनि शिक्षा लिन सकिन्छ । तर डाडुले दिनका दिन तरकारी चलाए पनि तिहुनको स्वाद थाहा नपाए जस्तो संगत गरेर मात्र कहाँ शिक्षा पाइन्छ र ? चालनीबुद्धि मानिस कहिल्यै पनि शिक्षित हुनसक्दैन । चालनीले राम्रो जति फाली दिन्छ, नराम्रो मात्र स्वीकार गर्छ, जम्मा गर्ने गर्छ । नाङ्गलो बुद्धिले मानिस शिक्षित र ज्ञानी हुनसक्छ । नाङ्गलोले काम नलानेलाई बाहिर फालिन्छ काम लाग्ने मात्र बचाउने, जम्मा गर्ने काम गर्छ । आजभोलि त चालनीबुद्धि भएका मानिसहरूको संख्या बढी देखिन्छ, तर नाङ्गलोबुद्धि र विवेकबुद्धि भएका मानिसहरूको संख्यामा ह्रास भइरहेको देखिन्छ ।

स्कूलमा गएर नपढी देश-विदेशको भ्रमण गरेर पनि शिक्षा लिन सकिन्छ, ज्ञानगुण हासिल गरेर पनि शिक्षा लिन सकिन्छ । नाटक हेरेर पनि शिक्षा लिन सकिन्छ । सिनेमा र टी.भी. हेरेर पनि शिक्षा लिन

सकिन्छ । तर, राम्रो मात्र नाङ्गलोले जम्मा गरे जस्तै राम्रो काम टिपेर लिन सक्नुपर्छ । तर आजभोलि त सिनेमा हेरेर चरित्र भ्रष्ट हुने कुरा मात्र सिक्ने र प्रेरणा लिनेहरू बढी देखिन्छन् ।

बुद्ध धर्मअनुसार पढेलेखेर विद्वान भएकोलाई मात्र शिक्षित भनिदैन । साँच्चै नै विद्वान र सभ्य त्यसलाई भनिन्छ, जो पढेलेखेअनुसार सदाचारी हुन्छ, आमाबुबा, जेठा तथा गुरुजनहरूको सम्मान गर्न जानेको छ, घमण्डी हुँदैन, अनपढ र गरीबहरूलाई हेला गर्दैन । अशिक्षितहरूलाई तालीम दिन सजिलो छैन । तर, मनोवैज्ञानिक तरिकाबाट सम्झाई-बुझाई शिक्षा दिनसके तालिम हुन्छ, पढेलेखेका विद्वानहरूले राम्रो विकासको काम गर्नेप्रति ईर्ष्या र डाह गर्दैनन् । 'एकतामा अनेकता' ल्याउँदैनन् । आफूलाई पनि अरुलाई पनि हित र भलो हुने, उपकार हुने काम गर्छन् । यस्ता गुणभएका व्यक्ति शिक्षित र विद्वान भनिन्छन् ।

आजभोलि अपवादस्वरूप मानिसहरू आई.ए. बी.ए. आदि पास भएपछि घरगृहस्थीको काम गर्न मन पर्दैनन् । तरकारी आदि किन्न बजार जाऊभन्दाखेरि पढेर परीक्षा पार गरेको पसल गएर किनमेल गर्नलाई होइन । तरकारी किन्न जाने काम त अक्षर पढ्न नजान्नेहरूको काम हो, नोकरको काम हो भन्ने सुनिन्छ । पढेपछि सेवक बन्ने होइन, मालिक बन्न खोज्ने दास प्रवृत्ति कहाँबाट आएको ? यो शिक्षानीति नै "च्योबुद्धि" दासबुद्धिको हो कि ! पढेलेखेका छोराछोरीबाट घरको कामकाज नहुने भएपछि केहीले भन्न थालेका छन्, "आजभोलि अनपढ छोरा-बुहारी र छोरी नै ठीक", छोराहरूलाई पढाउन पनि नमिल्ने भएको छ । पढेलेखेकाहरूले बूढाबूढी आमाबाबुहरूको वास्ता गर्दैनन् भन्न थालेका छन् ।

पाली साहित्यको पराभव सूत्रअनुसार बुद्धले भन्नुभएको छ- "सुविजानो भवं होति सुविजानो पराभवो" अर्थात्- पढेलेखेको मान्छे उत्थान पनि हुन्छ, पढेलेखेको मान्छे पतन पनि हुन्छ । कुनै कुनै पुस्तकमा यसरी अर्थ लेखिएको पाइन्छ- उन्नति र पतन हुने उसको आचरणअनुसार हो ।

साधारण समाजको व्यवहारतिर दृष्टि राख्दा के देख्न पाइन्छ भने पढेलेखेर मात्र मानिस शिक्षित हुँदैन, ठूलो मानिस बन्दैन । शिक्षित वर्गले नै ठूला ठूला गल्ती र अपराध गरिरहेको पाइन्छ । पढेलेखेका शिक्षित व्यक्तिहरूले (भिक्षुहरूको) पनि भन्नेलाई भन्ने देऊ भनी ह्यामी हृदय भई बस्दछन्, लाज, शर्म र भयहीन भएका छन् । मानिसको व्यवहारले नै उसको शिक्षितपन र विद्वता चिन्न सकिन्छ । कामले मानिस उच्च र नीच हुन्छ भनेर बुद्धले भन्नुभएको प्रमाण वसल सूत्रमा छ । “न जच्चा वसलो होति न जच्चा होति ब्राह्मणो” अर्थात्— जन्मले कोही पनि नीच र ब्राह्मण अर्थात् जन्मले कोही पनि नीच र ब्राह्मण हुँदैन । “कम्मना वसलो होति कम्मना होति ब्राह्मणो” अर्थात्— कामले नीच र ब्राह्मण हुन्छ ।

पढेलेखे अनुसार इमान्दारीपन र अलि निःस्वार्थी हुन सके राम्रो हुने अझ आफ्ना कमजोरी र गल्ती महसुस गरेर आत्मालोचना गर्नसके ‘सुनमाथि सुगन्ध’ थपिने हुन्छ । शिक्षाको महत्व पनि बढ्छ । देशको संस्कृति र सभ्यता पनि सुरक्षित हुन्छ । पुरानो कला, वस्तु र रीतिस्थितिको रक्षा गर्नु मात्रलाई संस्कृति भनिदैन । मानिसको सभ्य जीवनसित संस्कृतिको घनिष्ट सम्बन्ध छ । संस्कृतिको रक्षाको लागि आर्थिक जीवनमा पनि सुधार आउनुपर्छ । जति भए पनि नपुग्ने तृष्णाको जालमा फस्नेले पनि संस्कृतिको रक्षा गर्न सक्दैन । भोकाएको मानिसबाट पनि संस्कृतिको रक्षा हुन सक्दैन । हाल फोहरी काठमाडौं देखेर विदेशीहरू नेपालमा संस्कृति नै छैन भन्छन् । नेपालीहरू सान्धै अशिक्षित वर्गमा समावेश भएका छन् । यद्यपि नेपाललाई प्राकृतिक सौन्दर्य र धार्मिक परम्पराले धनी बनाएको छ । बुद्धको जन्मभूमि र सगरमाथाले नेपालको शीर जति ठाडो भएको छ, उत्तिकै फोहरको पहाडले नेपाल धेरै तल खसेको छ । अतः नेपालमा कस्तो प्रकारको शिक्षा दिइन्छ ? भन्ने प्रश्न खडा भएको छ । तर जबसम्म साँच्चैका शिक्षक वर्गको विद्यमान हुन्छ, तबसम्म संस्कृतिको भविष्य उज्ज्वल हुनेछ । ■

आमाबाबुको सेवक भिक्षु

आमाबाबुको गुण अनन्त भएकोले भिक्षु भएर पनि सेवा गर्न हुन्छ । उदाहरणार्थ बुद्धकालीन एउटा घटना यहाँ प्रस्तुत गर्छु ।

एक जना साहूको एकलो छोरो थियो । एक दिन ऊ भगवान् बुद्धकहाँ कथा सुन्न गएको रहेछ । कथा सुनिसकेपछि उसमा वैराग्य उत्पन्न भयो र घरमा बस्न मन नलाग्ने भयो । यस्तै, समय समयमा अरू उपासक उपासिकाहरू पनि बुद्धकहाँ जाने गर्दथे । त्यसै क्रममा साहूको छोरोले गौतम बुद्धकहाँ गएर प्रार्थना गर्दै भन्यो— मलाई घरमा बस्न मन छैन । मलाई भिक्षु बनाईदिनुस् ।

बुद्धले सोध्नुभयो— तिम्रो घरमा को छ नि ?

उसको उत्तर थियो— घरमा आमाबाबु छन् ।

त्यसो भए आमाबाबुको अनुमति लिएर आउ भनी बुद्धले भन्नुभयो । बुद्धको कुरा सुनी ऊ सरासर घरमा गयो र भिक्षु बन्नको लागि अनुमति माग्यो ।

उसका आमाबाबुले भिक्षु बन्न अनुमति दिएनन् । एकलो छोरो कसरी त्याग्ने । त्यसपछि उसले त आत्महत्या गरेर मर्छु भनी धम्की दियो । आमाबाबुले सोचे— भिक्षु बन्न गएको खण्डमा समय समयमा छोरोको मुख हेर्न त पाइन्छ । यस्तो सोची इच्छा नहुदा नहुँदै पनि छोरोलाई भिक्षु बन्न अनुमति दिए । त्यो युवक भिक्षु बन्यो, तर विहारमा पनि महिलाहरूको जमघट देखेर उसलाई शान्ति मिलेन । जंगलमा गएर बस्ने इच्छा भयो र गयो पनि ।

यता उसका आमाबाबु बूढा भए । अरू सन्तान थिएनन् । घरमा काम गर्ने कर्मचारीहरूले ठग्न शुरू गरे । सम्पत्तिको हिनामिना हुन थाल्यो । बुढाबुढीले काम गर्न पनि सकेनन् । क्रमशः उनीहरू भिखारी बन्न पुगे ।

उता छोरो भिक्षु बनेर जंगलमा बस्न गएको १२ वर्ष भयो । तर उसले केही आध्यात्मिक उन्नति गर्न सकेन । केही ज्ञान हासिल गर्न सकेन । उसको मन चञ्चल भइरह्यो । उसले विचार गर्न थाल्यो—आमाबुबालाई रूवाएर आएँ । यहाँ आएर केही फाइदा भएन । मनलाई पनि बशमा राख्न सकिएन ।

त्यसैबखत उसको गाउँका एकजना भिक्षु पुग्यो । भिक्षुलाई उसले सोध्यो- फलाना साहुको के खबर छ ? भिक्षुले भन्यो- उनीहरूको बेहाल छ । भीख मागेर कष्टपूर्ण जीविका भइरहेका छन् । त्यति कुरा सुन्नासाथै उसको आँखाबाट आँशु फर्न शुरू भयो । त्यो भिक्षु तरुन्तै जङ्गल छाडेर घरतिर जान थाल्यो । उसलाई भिक्षु जीवन मन परेन । मातापिताको सेवा गर्ने विचारले घरतिर गयो । उसको घर श्रावस्तीमा रहेछ । त्यसको दोबाटोमा पुग्नासाथ उसलाई बुद्धसँग भेटेर जाउँ कि सोभ्रै आमाबुबाकोमा जाउँ भन्ने दोमन भयो । उसले निश्चित गर्‍यो— पहिले बुद्धकहाँ जानु राम्रो हुनेछ । उसलाई बुद्धले उपदेश दिदै भन्नुभयो— पहेंलो वस्त्र लगाई भिक्षु भएर पनि आमाबुबाको पालनपोषण गर्न हुन्छ ।

बुद्धबाट यसरी उपदेश सुनेर उसको मन अति हर्षित भयो । त्यहाँबाट ऊ सरासर आमाबुबा खोज्न गयो । ऊ एउटा घरको दैलो अगाडि माग्दै रहेको ठाउँमा पुग्यो र चुपचाप उभिइरह्यो । १२ वर्षपछि भेटेकोले आमाबुबाले आफ्नो छोरोलाई चिन्न सकेनन् । तै पनि बुबा चाहिँ धेरै बेर टोलाएर हेर्दै थिए । आफ्नो छोरा जस्तो लागेर बूढीलाई भने- त्यो भिक्षु हाम्रो छोरा जस्तो छ । राम्रोसँग हेर त ।

आमाले राम्रोसँग हेरेर भनिन्— हाम्रो छोरा हो । मेरो छोरा । मेरो छोरा ॥ भनी आँखाबाट आँशु फार्दै रून थालिन् । यता भिक्षु पनि रून थाले । एकछिनपछि भिक्षु बोल्न थाले र भने- अब चिन्ता लिनुपर्दैन । म पालनपोषण गर्छु । जाउँ भनी विहारमा लिएर गए ।

भिक्षुले दिनका दिन भिक्षाटन गरेर आमाबुबालाई खुवाएर बचेको मात्र आफूले खाएर जीविका चलाउन थाले । पटेभरि खान नपाएकोले

भिक्षु दुब्लाउन थाले । आफूलाई दानमा प्राप्त हुने कपडा पनि आमाबुबालाई लुगा सिलाएर दिए । यसरी दुःखकष्ट गरी आफ्नो मातापिताको पालनपोषण गरिरहेको देखेर अरू भिक्षुहरूले भन्न थाले— ए साथी, तिमी भिक्षु भएर अरूले दान दिएको लिएर गृहस्थीहरूलाई खुवाउनु हुन्छ ? तिमीले गर्नु नहुने पाप कर्म गरिरहेछौ । यस्तो कुरा सुनेर भिक्षुको मनमा धेरै तर्कना हुन थाल्यो, अशान्ति भयो । उसले निर्णय गर्न सकेन, के गरूँ, के गरूँ भइरह्यो ।

हुन त बुद्धको सल्लाहअनुसार नै पहेंलो वस्त्र नछोडीकन आमाबुबाको सेवा गरिरहेको थियो । तै पनि स्वतन्त्र चिन्तनको कमीले गर्दा उसलाई अप्ठेरो महसूस भयो । भिक्षुहरूले त्यो भिक्षुको बारेमा बुद्धकहाँ गएर शिकायत गरे । उनीहरूले भने— फलाना भिक्षुले त दानमा प्राप्त भएको खाना र वस्तु गृहस्थीहरूलाई दिने गर्दछ ।

गौतम बुद्धले जानेर पनि त्यो भिक्षुलाई बोलाउन पठाउनु भयो । अनि सबैको अगाडि उहाँले सोध्नुभयो— ए भिक्षु, तिमीले आफूलाई दानमा प्राप्त खाना र वस्तु गृहस्थीहरूलाई दिने गर्छौ रे हो ?

भिक्षुको उत्तर थियो— हो भन्ते, ती मेरा आफ्नै आमाबुबा हुन् । उनीहरू बेसहारा छन् । कमाउन नसक्ने भएका छन् । म भिक्षु बन्न एकाले आमाबुबाले दुःख भोग्नु परेको छ । तपाईंबाट सुनेको थिएँ— भिक्षु भएर पनि आमाबुबाको पालनपोषण गर्न सकिन्छ । त्यसैले मैले भिक्षाबाट प्राप्त भएको खाना खुवाएर आमाबुबाको पालन गर्दैछु ।

त्यसपछि बुद्धले भन्नुभयो— साधु (राम्रो छ) तिमी साँच्चैको भिक्षु रहेछौ । तिमीले मेरो धर्मलाई बुझीकन श्रमण धर्म पालन गर्दैछौ । धेरै राम्रो भयो । तिमीले केही पीर लिनु पर्दैन । तिमीलाई पाप लाग्दैन, बरू धर्म नै हुन्छ । अरूले पनि त्यस्तै गर्नु राम्रो हुन्छ । यो कथाले आमाबुबाको गुण अनन्त छ र भिक्षु भएर पनि आमाबुबाको सेवा र पालनपोषण गर्न हुन्छ भन्ने सन्देश मिल्छ ।

बुद्धको उपदेश सुनी ती आलोचक भिक्षुहरूले पनि सही धर्मलाई बुझी आमामुबाको सेवक भिक्षुलाई प्रशंसा गर्न थाले र आफ्नो भूल स्वीकार गर्न थाले ।

स्मरणिय कुरा के छ भने थाइलैण्डमा पनि थुप्रै भिक्षुहरूले भिक्षाटनमा प्राप्त भएका वस्तु चीज र खानाहरू गरीब गृहस्थी परिवारहरूलाई र गरीब केटाकेटीहरूलाई दान दिई पालिराखेको परोपकार कार्यहरू म आफैले हेरेर आएको थिएँ । उनीहरूले अपना गरीब आमा बुबालाई पनि पालन पोषण गरिरहेको हुन्छ ।

तर हाम्रो नेपालमा भने बहुश्रुतको कमी भएर हो कि संकीर्ण विचार धारा भएका कुनै भिक्षुहरूले यस कार्यलाई स्वीकार्न मान्दैनन् । ती मध्ये एक भिक्षुलेत दानमा प्राप्त भएका चीजहरू कसैलाई नदिई खाटमुनि थुपाउँ कुहाएर, कीरा पारेर खेर फाल्ने गर्दो रहेछ । भिक्षामा प्राप्त भएको ती चीज वस्तुहरूले कसैलाई उपकार हुन सकिराखेको छैन । यसको कारण बुद्धदा थाहा पाइयो—

भिक्षुहरूलाई दानको रूपमा प्राप्त भएका चीजवीज र खाने वस्तुहरू गृहस्थीहरूलाई दिन हुन्न भन्ने कथन सुनिराखेको कारणले ती चीजहरू अरूलाई दान नदिएको रे । ती चीजहरू कुहाएर फाल्नु नै उत्तम हुन्छ, रे । त्यसलाई गृहस्थी व्यक्तिहरूले उपभोग गरी फाइदा लिन भन्ने हुन्न रे ।

यो कथन कति सम्मको ठीक र जायज हो सबैले विचार गर्न योग्य छ । तर स्वच्छ विचारले हेर्ने हो भने यो कथन अज्ञानताले भरिएको संकुचित र कट्टर विचार धारा हो । यो कथन बुद्धले दिनुभएको व्यवहारिक र उपयोगी कथन सँग बिल्कुलै मेल खाँदैन ।

त्यसैले हामीले बुद्धको कथन अनुसार स्वतन्त्र चिन्तन र व्यवहारिकतालाई अपनाई परोपकारी कार्यमा अग्रसर हुन आवश्यक देखिन्छ । माथि उल्लेखित बुद्धकालिन घटनाले हामीलाई यही पाठ सिकाइरहेको छ । ■

आमाको माया

बुद्धकालीन घटना हो । एउटा शहरमा आमा र छोरा थिए । उनीहरू कृषि व्यवसाय गर्थे । आमा र छोराबीच खूब मायाममता थियो । आमाचाहिं बुढी हुँदै गइन् । आमाले विचार गरिन्- मेरो छोरो तरुण भइसक्यो । ऊ एकलैले सबै काम गर्नु परेको छ । म पनि धेरै दिन बाँच्दिन । अहिले नै छोराको विवाह गरिदिन सके आनन्द हुन्छ । नातिको मुख हेरेर मर्न पाए भन्नु राम्रो हुन्छ ।

यस्तो विचार गरी बुढीले छोरोलाई भनिन्- अब तिम्रो विवाह गर्नुपर्छ । विवाह भइसकेपछि साथी हुन्छ । काम गर्न सजिलो हुन्छ । छोरोले भन्यो- अहिले विवाह गर्ने इच्छा छैन । पछि मात्र विवाह गरूँला । आमाले छोराको कुरा मानिनन् ।

आमाले छोराको इच्छाविना नै विवाह गरिदिइन् । उनीहरू पाँच-छ महिना मिलेर बसे । पछि सासू र बुहारीबीच कलह शुरू भयो । दिनका दिन कचकच हुन थाल्यो । बुहारीले आफ्नो लोग्नेलाई राम्रोसँग आफ्नो बसमा लिइन् । त्यसपछि छोरा बुहारीले आमालाई घरबाट धपाइदिए । त्यसपछि बुहारीले भनिन्- अहिले कस्तो आनन्द । बुढी घरमा रहनुजेल कति पनि सुख थिएन । बुढी घरबाट बाहिर गइसकेपछि खूब आनन्द भएको छ । बुढीको छोरोले पनि श्रीमतीको कुरामा साथ दियो ।

यो कुरा बुढीको कानमा पयो । मतलब कसैले सुनाइदियो । बुढी भीख माग्दै खाइरहेकी थिइन् । छोरा बुहारीहरूको कुरा सुनेर बहुला जस्तो कराउन थालिन्- संसारमा धर्म र न्याय रहेन । आमालाई घरबाट धपाएर छोरा र बुहारी दुवै जनालाई आनन्द भयो रे । अब धर्म मन्यो । धर्मको श्राद्ध गर्नु मन्यो ! धर्म मन्यो ! न्याय पनि मरिसक्यो । यसरी पागल जस्तै बक्बकाउँदै बाटोमा हिँड्दै थिइन् । त्यसैबेला एकजना मान्छे

पछि पछि आइरहेको थियो । उसले सोध्यो बज्यै किन यसरी कराउँदै हिंडेको ? के भयो ?

बुढीले भनिन्— हेर्नुस् न, आमालाई घरबाट धपाएर छोरा र बहारीहरूलाई सुख भयो रे, आनन्द भयो रे । अब धर्म मन्थो, न्याय रहेन । त्यसैले धर्मको श्राद्ध गर्न जान लागेको ।

अनि त्यो मान्छेले भन्यो— त्यसो भए बज्यैको पापी छोरोलाई म मारिदिन्छु है ? बुढी एकछिन टोलाएर बसिन् । उनमा छोराप्रति माया लागेर आयो र भनिन् मेरो छोरोलाई नमार्नुस् ।

अनि त्यो मान्छेले भन्यो— भर्खरै धर्म मन्थो भनेको होइन ? त्यस्तो दुष्ट छोराप्रति कसरी माया लागेको ? बज्यै धर्म मरेको छैन । धर्म रहेकोले नै बज्यैलाई छोराप्रति माया लागेको हो । सत्य लोप भएको छैन । न्याय पनि बाँकी छ ।

उता घरमा बसेको छोराको तर्फबाट पनि छोराको जन्म भयो । छोरा जन्मनासाथ छोराप्रति खूब ममता जागेर आयो । अनि उसले मनमनै विचार गर्‍यो— म जन्मेको बेलामा पनि मेरी आमालाई यस्तै आनन्द भएको थियो होला । धिक्कार मैले स्वास्नीको कुरा सुनी बुढी भएकी आमालाई घरबाट धपाइदिँँ । मबाट धेरै नराम्रो पाप भयो भन्दै पश्चाताप मानेर आमालाई खोज्न गयो । ऊ आमाकहाँ पुगेर आमाको गोडा ढोगी क्षमा माग्न थाल्यो र भन्यो— आमा, घर जाऊँ । आइन्दा यस्तो नीच काम मबाट हुनेछैन । आमालाई केही पनि दुःख हुने छैन । त्यो दिनदेखि उनीहरू सुख र शान्तिपूर्वक बस्न थाले ।

आमाबाबुको गुण सम्भन्नु एउटा सत्पुरुष धर्म हो । गौतम बुद्धले आमाको महत्त्वबारे बारम्बार भन्नुभएको छ । घरको साथी को हुन् भन्ने प्रश्नको उत्तर दिनु हुँदै भन्नुभएको छ— मातामित्रं सके घरे अर्थात् घरमा साँच्चैको मित्र आमा हुन् ।

आमाको माया र ममता कतिसम्म बलियो छ भने उनी रातो रगतलाई सेतो पारी रसयुक्त दूध पिलाउँछिन् । आमा आफ्ना बच्चाहरूको

लागि जुनसुकै दुःख, कष्ट भोग्न तयार हुन्छन् बच्चाले जत्ति लात्तीले हाने पनि सहेर बस्छिन् । रीस देखाउँदिनन् ।

आमाको बच्चाप्रति कतिसम्म माया र प्रेम छ भन्ने बुझ्नको लागि अरहन्त (निर्दोष) भिक्षु सिवलीको आमा सुप्प वासा उपासिकाको घटना प्रस्तुत गर्छु ।

सिवली आमाको गर्भमा भएको बेला सुप्पवासाले धेरै दुःख भोग्नु परेको थियो । प्रसूति बेथाले मरणान्त दुःख भयो । जब सिवली जन्म्यो प्रसूति वेदनाको अन्त भयो । त्यही उपलक्ष्यमा बुद्धसहित भिक्षु संघलाई भोजन दान दिइयो ।

बुद्धले सोध्नुभयो— सुप्पवासा, धेरै कष्ट भोगेर बच्चा जन्मायो । यस्ता बच्चाहरू अरू पनि जन्माउन चाहन्छौ ? सुप्पवासाले भनिन्— जत्ति दुःख भोग्नु परे पनि एउटा मात्र होइन, यस्ता बच्चा सात जना जन्माउने इच्छा छ । उनको कुरा सुनेर बुद्ध हाँस्नुभयो ।

आमाको माया र ममता यसैबाट बुझ्न सकिन्छ । बुबाको प्रेम र माया पनि त्यत्तिकै नै छ । भनिन्छ, बच्चाप्रति आमाको मायाममता जत्ति छ त्यत्ति बाबुको हुँदैन रे । तर बुबा नभइकन आमाले छोराछोरी पाउन सक्दिनन् । बच्चाको माया गर्न पाउँदैनन् । त्यसैले बुद्धले भन्नुभएको थियो— मतापितु उपट्ठानं सप्पुरिस पञ्जत्तं, पण्डित पञ्जत्तं अर्थात् आमा बुबाको सेवा गर्नु सत्पुरुष र पण्डितहरूले बनाएको नियम हो ।

बुद्ध धर्ममा महिलालाई कतिसम्म सम्मान गरिएको छ भने पालीभाषामा नारीलाई मातुग्राम शब्द प्रयोग गरेको छ । अर्थात् आमाको गाउँ भनिएको छ । यो आमालाई उच्च स्थान र पदवी दिइएको हो ।

छोराछोरीहरूलाई आमाबुबाले जस्तो उपकार गर्ने अरू कोही छैन भन्नुमा अत्युक्ति नहोला । त्यसैले छोराछोरी आमाबुबाहरूको ऋणी छन् । यो ऋणबाट मुक्त हुन सजिलो छैन । ■

बुबालाई शिक्षा दिने सुपुत्र

परापूर्व कालमा वसिष्ठक नामको एक पितृभक्त युवक थियो । उसकी आमा दिवंगत भइसकेकी थिइन् र बुबा बूढो भइसकेका थिए । घरमा बुढाको सेवा गर्ने अरू कोही थिएन । त्यसैले वसिष्ठक नै दिनका दिन तनमन लगाएर पिताको सेवामा संलग्न थियो । ऊ घरको काम सिध्याएर बाहिर पैसा कमाउन पनि जान्थ्यो ।

एक दिन बूढो बाबुले भन्यो— छोरा, यसरी कति दिन चलाउने ? पैसा कमाउनु र घरको काम पनि गर्नु सजिलो छैन । म तिम्रो विवाह गरिदिन्छु अनि घरको कामबाट फुर्सद पाउने छौ । त्यसपछि तिमीलाई आराम हुनेछ । बसिष्ठले भन्यो— बुबा, म एकलै तपाईंको सेवा गरूँला अरू कोही चाहिँदैन ।

छोराको इच्छा विना नै बुढाले छोराको विवाह गरिदियो । बसिष्ठकले पिताको सेवा राम्रोसँग गर्नुपर्छ भनेर स्वास्नीलाई सम्झायो । केही महिनासम्म बुहारीले ससुराको सेवा गर्दै थिइन् । पछि विस्तारै व्यवहार फरक हुन थाल्यो । उनको पतिले कमाएर ल्याएको पैसा जम्मै बुढालाई दिने गर्थ्यो । त्यसैले बूढो र छोराबीच केही मनमुटाव गराउनु पर्‍यो भनेर बुहारीले व्यवहारमा फरक गर्न शुरू गरिन् । जानी जानी खाना पकाउँदाखेरि कहिले नून बढी हाल्ने त कहिले कम गर्न थालिन् । रोटी पनि कहिले आधा पाकेको र कहिले डढेको रोटी दिन थालिन् । बूढो ससुराले केही भन्न खोज्यो भने भगडा पनि गर्थिन् । त्यसपछि उनले लोग्नेलाई भन्न थालिन्— बूढोले मलाई दासी सरह व्यवहार गर्न थाले । जताततै थुक्ने गर्छन्, इत्यादि कुरा सुनाइन् । बसिष्ठकलाई दिक्क भयो । मेरो इच्छा विपरित विवाह गरिदिए अहिले बूढो बुहारीबीच कचकच हुन थाल्यो । बसिष्ठकले स्वास्नीलाई भन्यो— अब तिमी नै भन के गरूँ तिमी जे भन्छौ त्यस्तै गरूँला ।

स्वास्नीले भनिन्— बूढो विरामी हुन थाल्यो । सधैं भगडा हुने गर्छ । चित्त बुझाउन गाह्रो छ । स्मशानमा लगेर राति खाल्टोमा गाडेर

आउने । पैसा सापटी लिएका ऋणीहरूसँग पैसा उठाउनु छ भनेर बूढोलाई बैलगाडीमा राखी लैजानुस् ।

बसिट्टक स्वास्नीको सुभाबअनुसार गर्न तयार भयो । उसको सात वर्षको बच्चाले दुवै आमाबुबाको कुरा सुनिराखेको थियो । भोलिपल्ट बूढोलाई बैलगाडीमा राखी लिएर गयो । त्यस बच्चा पनि चुपचाप बूढाको खाटमा सुत्न गयो ।

बसिट्टकले राति गाडीमा कोदालो राखी बूढोसाथ गाडीमा बस्यो । जब गाडी श्मशानमा पुग्यो, बच्चा र बूढोलाई त्यही छोडी कोदालो लिएर अलि पर गएर एकान्तमा खाल्डो खन्न थाल्यो ।

बच्चा एकछिनपछि गाडीबाट ओर्लेर बुबाकहाँ गएर सोध्यो— बुबा, यहाँ आलु, तरूल आदि केही छैन फेरि यहाँ किन जमिन खनिरहेको ?

बसिट्टकले आफ्नो छोरा नाबालक सम्भेर लापरवाहीसँग भन्यो— छोरा तिम्रो बाजे बूढो भएर विरामी भएकोले धेरै कष्ट भोगिरहेका छन् । उहाँलाई त मर्नु नै जाति छ । त्यसैले मैले जमिनमा गाड्नलाई खाल्डो खन्न लागेको ।

बच्चाले भन्यो— बुबा, यो त धेरै नराम्रो काम भयो । आफ्नो बुबालाई जिउँदै गाड्नु ठूलो पाप हो । बसिट्टकको बुद्धि भ्रष्ट भइसकेको थियो । उसले बच्चाको कुरातिर ध्यान दिएन । एकछिन थकाई मार्न भुइँमा सुत्यो । अनि बच्चाले उसको कोदालो लिएर अलि पर खाल्डो खन्न थाल्यो ।

बसिट्टकले बच्चासँग सोध्यो— छोरा, तिम्री व्यर्थको काम गर्दैछौ ? बच्चाले भन्यो— बुबा, तपाईं बाजे जस्तै बूढो भएपछि यही जमिनमा गाडिदिन्छु । यो खाल्डो तपाईंको लागि अहिलेदेखि नै खनिराखेको । बुबाको अनुकरण गर्नु छोराको धर्म हो । तपाईंले शुरु गर्नुभएको संस्कृति र प्रथालाई म निरन्तरता दिन चाहन्छु ।

छोराको कुरा सुनेर बसिट्टकलाई होश आयो । उसले सोच्यो साँच्चै नै मैले आफ्नो पितालाई जस्तो कुकर्म गर्न खोजें, मलाई पनि त्यस्तै हुनेछ । मैले स्वास्नीको सल्लाह अनुसार ठूलो पाप कर्म गर्न लागेको रहेछु । मेरो छोरोले मलाई ठूलो पाप कर्म गर्नबाट बचाइदियो । त्यसपछि बुढालाई घरमा लगेर राम्रोसँग सेवा गरी पालनपोषण गरेर शान्तपूर्वक बस्न थाले ।

आफ्नो बुबालाई शिक्षा दिने बच्चा बोधिसत्व रहेछ । यो जातक कथाको आधारमा लेखिएको हो । ■

मानिसले चिताएको कुरा हुँदैन नचिताएको कुरा हुन्छ

गौतम बुद्धले भन्नुभएको छ- 'अचिन्तितम्पि भवति, चिन्तितम्पि विनस्सति' अर्थात् नचिताएको र कल्पना नगरेको कुरा हुने गर्छ, तर कल्पना गरेको विनास हुन्छ । अर्थात् नहुने रहेछ । ठूलठूला योजना र समारोहको आयोजना गर्नु तर बिघ्नबाधा आएर असफल हुन्छ, तर कुनै कुनै कल्पना नगरे अनुसारको काम हुने गर्छ । यो संसारको स्वभाव नै रहेछ । योजना गरेअनुसारका काम नभए सबैलाई दुःख लाग्नु स्वाभाविकै हो । योजनाकारको नियत ठीक नभएकोले वा ठीकसँग कुरा गर्न नसकेको वा ठीकसँग काम गर्न नसकेकोले हो अथवा दूरदर्शी ज्ञान नभएकोले नचिताएको घटना हुन जान्छ । चिताएको काम भने पूरा हुन नसकी बिग्रिने हुन्छ । उदाहरणको लागि गत आम चुनावमा राप्रपा (चन्द) र नेकपा (माले) दुवैलाई चिताएजस्तै फल प्राप्ति भएन, नचिताए जस्तै हार्नु पर्यो ।

सबैभन्दा बुझ्न नसकिने घटना, बुद्धको जीवनीसँग घट्ने घटनाहरू पालि साहित्यमा उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यो के भने गौतम बुद्ध केही भिक्षुहरू सँगै लिएर देवदह (जहाँ महामाया यशोधराको माइती घरमा) मा भिक्षाटन जानुभयो । भिक्षु संघ सँगै बुद्ध भिक्षाटन जानुभएको कुरा यशोधराको पिता सुप्रबुद्ध शाक्यले थाहा पाउनुभयो । सिद्धार्थले आफ्नी छोरी यशोधरालाई छोडेर गएदेखि रिसाइरहनुभएको सुप्रबुद्धले शाक्यमुनि बुद्धलाई देवदहको इलाकामा पाइला टेक्न नदिने मात्र होइन, भिक्षा पनि प्राप्त नहुने प्रबन्ध र योजना बनाइदिए । गुण्डाहरू साथ लिई ठूलठूला रूखहरू काट्न लगाई बाटो बन्द गराइदिए ।

गौतम बुद्ध भिक्षाटन गर्न जान पाउनु भएन । त्यो दिन भोकै बस्न बाध्य हुनुभयो । बुद्धले भिक्षुहरूलाई भन्नुभयो— आज नचिताएको घटना हुन पुग्यो— तिमीहरूले दुःख नमान्नु । सुप्रबुद्धले गर्नाै नहुने पाप कर्म गर्नुभयो । उहाँले सातौँ दिनमा आफूले गरेको पापको फल भोग्नु पर्नेछ । भन्याडबाट खसेर दुर्गति हुनेछ उहाँको ।

यो कुरा सुप्रबुद्धको कानमा पुग्यो । सुप्रबुद्धले सोचे— बुद्धको कुरा फरक हुँदैन । तै पनि म सात दिनसम्म भन्याडबाट नखस्ने गरी सुरक्षित ठाउँमा बस्नेछु । अनि बुद्धको कथन भूठो हुनेछ । अनि म प्रचार गर्छु— बुद्धले भूठो कुरा गर्नुभयो भनेर ।

सुप्रबुद्ध सात दिनसम्मको लागि खानेकुरा र सेवकहरूका साथै बुङ्गलमा बस्नुभयो, भन्याड निकाल्न आदेश दिनुभयो ।

सुप्रबुद्ध दिनहुँ चढ्ने घोडाले आफ्नो मालिक देख्न नपाएकोले पागल हुन थाल्यो । आफ्नो मालिक खोजन बाँधिराखेको डोरीलाई नै चुँड्ने गरी छटपटाउन थाल्यो । यो खबर सुप्रबुद्धले सुन्नासाथै हतारहतार दौडेर गएको त भन्याड निकालेको ख्यालै रहेन । खसेर मुर्छित हुनुभयो ।

बुद्धले यो कुरा सुनिसकेपछि भन्नुभयो— नराम्रो काम गरेको फल समुद्रमा गए पनि, आकाशमा बसे पनि र गुफामा बसे पनि भोग्ने पर्छ । यसबाट बच्न सकिँदैन । जसले पाप गर्छ, उसले पापको फल भोग्नेपर्छ ।

यहाँ स्मरणीय कुरा के भने— बुद्ध जीवनी पद्धता बुद्धमा अलौकिक शक्ति भएको थाहा हुन्छ । मतलब आकाशबाट उडेर जान सक्ने शक्ति छ भनेर पढियो, तर देवदहमा भिक्षाटन जाँदाखेरि सुप्रबुद्ध शाक्यले बाटो बन्द गरिदिँदा बुद्ध किन उडेर जानु भएन ? किन होला ? ■

गृहलक्ष्मीको राम्रो व्यवहारले मृत्युबाट बच्यो

चिन्ताबाट मुक्त व्यक्ति बिरलै होला । भगवान बुलद्धे समय-समयमा भन्नुहुन्थ्यो दीर्घायु र निरोगी हुन चाहन्छौं भने चिन्ताबाट मुक्त हुनुपर्छ । अनावश्यक चिन्ता र पीर लिनुहुँदैन । आजकल मानिसहरूलाई अनेक कुराको पीर छ ।

मैले यहाँ लेख्न लागेको कुरा पीरबाट मुक्त हुन सके धेरै दिन बाँच्न सकिन्छ भन्ने बारे हो । बुद्धकालीन एक उपासकको घटना प्रस्तुत गर्न लागेको छु । मैले यो घटना कथा धम्मवती गुरुमाँको लक्ष्मी नामक पुस्तकबाट उद्धृत गरेको हुं ।

एकदिन भगवान बुद्ध सुंसुमार गिरी नामक नगरको नजिकै एउटा वस्तीमा बसिरहनुभएको थियो । भरखरै रोगबाट छुटेको नकुलपिता उपासक लौरो टेक्दै सकी-नसकी गौतम बुद्धसमक्ष गयो । उहाँ पुगेर बुद्धलाई बन्दना गरेर एक छेउमा बस्यो ।

बुद्धले सोध्नुभयो— “अब त आराम भयो उपासक ?” नकुलपिताले भन्यो— भन्ते सञ्चो भयो तर अलि दुर्बल छु ।

बुद्धले भन्नुभयो— “बलियो नहुँदै पनि सकी-नसकी किन आउनुभएको त ?” नकुलपिताले भन्यो— भन्ते, तपाईंकी उपासिका मेरा गृहलक्ष्मीले तपाईंको उपदेशअनुसार मैत्रीचित्तले मनै हलुका हुने गरी एकदम नरम र मीठो बचनले मलाई सेवाटहल गरेर मेरो पीर र चिन्ता हटाइदिएकोले म मृत्युबाट बचें । वैचले निराश भएर औषधि गर्न छोडिसकेको मलाई उनले निको पारिदिएको कुरा तपाईंको सामु पोख्न साह्रै उत्सुक भएकोले मात्रै सकी-नसकीकन यहाँ आएँ ।

गौतम बुद्धले सोध्नुभयो— “उपासक ! तपाईंकी श्रीमतीले कसरी सेवा गरिन् त तपाईंको ?”

नकुलपिताले भन्यो— भन्ते, मलाई रोगले साह्रै च्याप्यो शरीरको मासु र रगत सुके । शरीर कमजोर हुँदा मन पनि दुर्बल भयो । बाँच्ने आशा रहेन । मनको शक्ति हरायो । अनेक नचाहिँदो पीर चिन्ता बढ्न थाले । ठूला-ठूला वैद्यहरू बोलाइए । असल बहुमूल्य औषधिहरू ख्वाए उनीहरूले । तर ती औषधिले पनि मलाई छोएन । अनि वैद्यहरूले रोग निको हुँदैन, आशा नगरे पनि भयो भनेर मलाई छोडेर गए । यो कुरा सुनेदेखिन मेरो शीर झन् झुक्यो । मन खल्लो भयो । बाँच्ने आशा रहेन भनेर निराश भएँ । अनि मरेपछि यो घरमा के हुने होला भनेर नाना प्रकारका नचाहिँदा पीरहरूले मलाई सताउन थाल्यो । फलस्वरूप झन्-झन् रोग बढ्यो ।

तर म त्यसरी सिकिस्त हुँदा पनि हजुरकी उपासिका अलिकति पनि निराश भइनन् । मन बलियो पारेर धैर्यपूर्वक झन राम्रोसँग सेवा गरिन् उनले । वैद्यले बाँच्दैन भनेको भनेर निराश भएर सेवाटहल गर्नमा कति पनि फरक गरिनन् । मलाई भरोसा दिएर, मन हलुका हुने कुरा गरेर साहस र धैर्य दिन थालिन् । तर मेरो मुख उज्यालो हुन सकेन । यो देखी मेरी श्रमिती नजिकै आएर मेरो कपालमा हात राखेर मैत्री चित्तले भनिन्— 'स्वामी, केही पीर लिनुभयो कि ? किन मुख अँध्यारो पार्नुभएको ? हामीलाई गौतम बुद्धले हामी सबैले एकदिन मर्नुपर्छ भनेर उपदेश दिनुभएको होइन ? मनमा कुनै प्रकारको पीर र चिन्ता राखेर प्राण छोड्नु हुँदैन । तपाईंले आफ्नो मनमा तपाईंको मृत्यु हुने र मृत्युपछि घर बिग्रिन्छ होला आदि भनी नचाहिँदो पीर लिनुभएको जस्तो छ । त्यसैले तपाईंलाई विश्वास दिलाउन चाहन्छु— म केटाकेटीहरूको राम्रो पालनपोषण गरी घर थामेर बस्न सक्छु । तपाईंले किन पीर मान्नु-भएको ? रोग हुँदा यसरी पीर लिन हुँदैन । कुनै कुरामा पनि आशक्त भएर प्राण त्याग्नु हुँदैन । मन हलुका गरेर चिन्ताबाट मुक्त भएर बस्नुहोस् ।' यति कुरा सुनेपछि मेरो मन केही हलुका भयो । मुख पनि अलिकति उज्यालो भयो । फेरि अर्को कुरा सम्झेर पीर पन्यो र चिन्ताग्रस्त भएँ ।

अनि मेरो मुख फेरि अँध्यारो भयो । फेरि हजुरकी उपासिकाले भनिन्- 'स्वामी, तपाईंले फेरि पीर लिनुभयो कि ? तपाईंको मृत्युपछि अरूसँग जाली कि आदि भनी तपाईंले यस्तो कुरा मनमा लिनुभयो कि ? यस्तो कुरा मनमा राख्नु हुँदैन । तपाईंलाई मेरो बानी राम्रोसँग थाहा छुँदैछ । मलाई पनि तपाईंको बानी राम्रोसँग थाहा छ । हाम्रो विवाह भएको यत्तिका वर्ष भइसक्यो । आजसम्म पनि हाम्रो सच्चरित्र र सत्यचर्याशील नष्ट भएको छैन । हामीमध्ये कसैबाट पनि आजसम्म भगडा हुने काम भएको छैन । यसबारेमा तपाईंले कति पनि पीर नलिनुस् । यसरी अस्वस्थ भइरहँदा त्यस्तो अनावश्यक कल्पना गरेर चिन्तित भएर मर्नुलाई भगवान बुद्धले प्रशंसा गर्नुभएको छैन । धैर्य गर्नुस् । मन बलियो पार्नुहोस्, चिन्ता लिनुपर्दैन । मेरी श्रीमतीको यस्तो सत्य र प्रेमपूर्ण वचनले भरिएको कुरा सुनेर मेरो मन हलुका हुँदैगयो । अनि स्वतः मुख उज्यालो हुनु पनि स्वभाविकै हो ।

तर एकछिनपछि फेरि मलाई अर्को पीर पर्थ्यो । अनि शरीर पनि गन्हुंगो भयो, मेरो मुखमा मलिनता छायो क्यारे, अनि तपाईंकी उपासिकाले फेरि भनिन् 'स्वामी । किन फेरि मुख अँध्यारो पारेको ? कतै म मरेपछि यिनीले गौतम बुद्धकहाँ गएर धर्म उपदेश सुनेर, भिक्षु संघलाई वन्दना गरेर मानमर्यादा राखेर सत्कार गर्दिन होला भनेर त मनमा लिनु भएन ? तर यस्तो तपाईंले न सोच्नु होला । तपाईं यो संसार छोडेर जानु नै भयो भने पनि यता-उता हिँडिरहनुपर्ने गृहस्थीको कतिपय काम छोड्नेछु र अहिलेभन्दा पनि बढी म विहारमा बस्न सक्नेछु । भगवान् बुद्धको दर्शन गरेर उपदेशामृत पान गरेर धर्मअनुसार जीवन यापन गर्नेछु । तपाईंले अनावश्यक पीर लिएर चिन्ताग्रस्त मनले मर्ने विचार नगर्नु होला । यसरी दुःखी चित्तले मर्नुलाई बुद्धले प्रशंसा गर्नु हुन्न भन्ने तपाईंलाई थाहै छ । मर्ने बेलामा मन कुनै कुरामा पनि अल्भिरहनु हुँदैन । भगवान बुद्धका जति पनि शुद्धजीवी उपासिकाहरू छन् आध्यात्मिक शक्तिहरूका साथ मन बलियो तुल्याई बसिरहेका छन् ।

तिनीहरूमध्ये म पनि एक हुँ । पत्यार नलागे चाँडै स्वस्थ भई बुद्धकहाँ सोध्न जानुहोस् । पीर न लिनु होस् ।”

यसरी तपाईंकी उपासिकाको प्रेमपूर्ण सत्यवचन सुनेर मेरो शरीर र मन दुवै हलुका भयो । वैद्यहरूको असल र किमती औषधिहरूले मलाई नछोए पनि तपाईंकी उपासिकाको सत्यवचनरूपी किमती औषधिले मेरो रोग निको पायो । तपाईंसमक्ष यो कुरा जाहेर गर्न उत्सुक भएकोले शरीरमा बल नभएता पनि लठ्ठी टेकेर हजुरको दर्शन गर्न आएको छु ।

ती कुरा सुनिसकेपछि गौतम बुद्धले भन्नुभयो— “नकुलपिता उपासक, तपाईं भाग्यमानी पुरुष हुनुहुन्छ । तपाईंको पुण्य बलियो छ । नकुलमाता जस्ती उपासिका, सुलक्षणले युक्त दया र करुणाले सम्पन्न, आफ्नो पतिको हितसुखको लागि चाहे जति प्रयत्न गर्न सक्ने ज्ञानवती, आज्ञाकारी र इमान्दार पत्नी पाउनुभएको छ । यस्ती गुणवती सिलवती पत्नीको साथमा जीवन निर्वाह गर्न पाउनु कम पुण्यको फल होइन । तपाईंले कुनै कुराको पनि पीर लिनुपर्दैन । तपाईंकी श्रीमती साँच्चिकै राम्री स्वभावकी, धर्मको तथ्य बुझेकी, कर्तव्य पालन गर्ने भित्री दिलदेखि नै मैत्री चित्त भएकी गृहलक्ष्मी छन् । अत्युत्तम नारीत्व पाउनुभएकोमा सन्तोषी हुनुहोस् ।

शाक्यमुनि बुद्धबाट आफ्नी पत्नीको प्रशंसा सुनेर नकुलपिता खुशी हुँदै घर फर्के । प्रस्तुत बुद्धकालनि घटनाबाट पीर र चिन्ताबाट टाढा हुन सकेमा दीर्घायु हुन सक्छ र मृत्युबाट पनि केही वर्षको लागि मुक्त हुन सकिंदो रहेछ भन्ने प्रमाणलाई बुझ्न सकिन्छ । ■

जसलाई मन पछि उसलाई दान दिने

बुद्धकालिन समयमा बुद्ध जस्तै अरु पनि थुप्रै धर्म प्रचारकहरू थिए । धर्म प्रचारक व्यक्ति भएपनि उनीहरूको मनमा इर्ष्या भावले ठाउँ लिइरहेकै हुन्थ्यो । त्यसबेला गौतम बुद्धको धर्म प्रचारले थुप्रै अन्य व्यक्तिहरू प्रभावित पारेको देखिन्छ । त्यसैले बुद्ध प्रमुख भिक्षुसंघलाई धेरै लाभ सत्कार प्राप्त भइरहन्थ्यो । यसको कारणले अन्य धर्म प्रचारक समूहहरूमा लाभ सत्कार घट्दै जान थालेछ । जसले गर्दा ती धर्मप्रचारक समूहको मनमा इर्ष्या र जलन हुन थाल्यो बुद्ध र भिक्षु संघ देखेर । त्यसैले उनीहरूले इर्ष्याको वशमा गई गौतम बुद्ध विरुद्ध यसरी हल्ला फैलाए—

“बुद्धले उपदेश दिंदा आफूलाई र आफ्नै भिक्षु संघलाई मात्र दान दिन उत्तम भनी स्वार्थ पूर्वक उपदेश दिने गर्नु हुन्छ ।”

यो कुरा मानिसहरूको समुदायमा जंगलमा आगो फैलिए जस्तै फैलिन थाल्यो । कसैले भन्न थाल्यो बुद्ध जस्तो व्यक्तिको चित्त त शुद्ध रहेनछ । बुद्धले पनि त्यस्तो कुरा गर्ने ।

यसरी मानिसहरूमा सम्यक दृष्टिको अभाव भएको कारणले फैलिएको नचाहिँदो हल्ला फैलिएको कोशल महाराजको दरवार सम्म पनि पुग्यो । अनि कोशल महाराजले विचार गर्नुभयो—

“यो त, ज्यादै नराम्रो कुरा सुन्न पयो । यस भ्रमलाई निवारण गर्ने पछि ।

यति सोची कोशल महाराजले सबै जनताहरू निश्चित स्थानमा निश्चित मिति र समयमा जम्मा हुनको लागि इसयालि पिटाइ दियो । त्यस सभामा गौतम बुद्धलाई पनि आमन्त्रण गर्नुभयो । सभा शुरु भए पछि कोशल महाराज बुद्ध समक्ष जानुभई बुद्धलाई वन्दना गरी उहाँसमक्ष यसरी प्रश्न गर्नुभयो—

“भन्ते । हामीले कस्तो व्यक्तिलाई दान दिनुपछि ?”

बुद्धको उत्तर यसरी थियो—

“यत्थ चित्तं पसीदति तत्थ दातब्बं”

अर्थात्

जसलाई मनपर्छ, उसलाई दान दिए हुन्छ ।

यति कुरा सुनिसकेपछि कोशल महाराजाले जनताहरूलाई सम्बोधन गरी स्पष्ट पार्नुभयो—

“जनताहरूहो ! दानको विषयलाई लिई बुद्ध उपदेश विषयमा थुप्रै नचाहिँदा हल्लाहरू फैलाइएको छ । ती असत्य हल्लाहरू निराधार छन् । किनभने बुद्धले भन्नुभएकै छ हामीले जसलाई दान दिन मन लाग्छ, उसलाई दान दिन पाउँछ । बुद्ध र भिक्षु संघलाई मात्र दान दिनु पर्छ भनेर बुद्धले भन्नुभएको छैन ।” कोशल राजाबाट यस्तो कुरा सुनिसकेपछि जनताहरू बीच यस्तो चर्चा चलन थाल्यो—

“हो त नि बेकारमा हामीले नचाहिँदो हल्लाको भरमा बुद्ध जस्तो पवित्र व्यक्तिलाई शंका गर्न पुगेको । यी सबै हल्ला त बुद्धको व्यक्तित्व देखी इर्ष्या गर्ने इर्ष्यालुहरूले फैलाएका रहेछन् । बेकारमा उनीहरूले पाप कमाए ।”

यसरी कोशल राजाले सबै जनताको भ्रम निवारण गर्नुभयो ।

दान दिनेमात्र भन्दैमा हुँदैन, दान लिने व्यक्तिमा योग्यता पनि हुनुपर्छ । प्रायः मानिसहरूले आफूलाई मन पर्ने व्यक्तिलाई मात्र दान दिने गर्छन् । यस कुरालाई बुझ्नको लागि बुद्धकालिन एउटा घटना प्रस्तुत गर्दछु ।

गौतम बुद्धले समय समयमा भिक्षुहरूलाई यसरी निर्देशन गर्नु हुन्थ्यो—

“भिक्षुहरू हो ! तिमीहरू एउटै ठाउँमा मात्र बस्ने नगर्नु । गाउँ गाउँमा गई बहुजन हिताय बहुजन सुखाय कार्यमा लाग्नु । मानिसहरू धेरैजस्तो अज्ञानी छन् । त्यसैले तिनीहरू त्यहाँ गई उनीहरू असल मानिस बन्न सक्ने धर्मको शिक्षा दिनु ।”

यति भन्नुहुँदै बुद्ध स्वयं पनि घुम्न जानुहुन्थ्यो ।

एकदिन राजगृहबाट धेरै संख्यामा भिक्षुहरूकासाथ उहाँ जानु भएको थियो । त्यसदिन तिहार जस्तै चाड मान्ने दिन परेको रहेछ । त्यसैले होला धेरै युवाहरू मनोरञ्जन गर्ने सिलसिलामा पिकनिक गइरहेका थिए । पिकनिकका लागि उनीहरूले थुप्रै माल्पुवा पकाई भरियालाई बोकाएर लाँदै थिए । माल्पुवा ताजा भएको कारणले मगमग बासना आइरहेको थियो । माल्पुवाको मिठो सुगन्धले गर्दा भिक्षुहरूको मुखमा न्याल रसाउन थालेछ । गौतम बुद्धले यो कुरा थाहा पाउनु भई उहाँले भिक्षुहरूलाई सोध्नुभएछ—

“हे भिक्षुहरू हो । तिमीहरूलाई माल्पुवा खान मन लाग्यो कि क्या हो ?”

भिक्षुहरूले भने-

“भन्ते ! माल्पुवा हामीले कहाँबाट पाउन सकिन्छ र खानलाई ? कसले ल्याइदेल र हामी माल्पुवा ?”

बुद्धले भन्नुभयो-

“ ऊ ती युवाहरूले माल्पुवा बोकाएर लगेको देखेनौ ?”

भिक्षुहरू-

“हामीलाई एकवचन नमस्कार त नभन्ने तिनीहरूले हामीलाई माल्पुवा किन दान दिन्थे र ?”

बुद्ध-

“भिक्षुहरू हो ! तिमीहरू निराश नहोउ । हामीहरू को समूहमा एक जना भिक्षुलाई ती युवावर्गहरूले मन पराएका छन् । त्यही भिक्षुको कारणले पनि तिनीहरूले माल्पुवा दान दिनेछन् । अनि त तिमीहरूले पनि माल्पुवा खान पाइहाल्छौ नि ।”

यति भन्नुभई गौतम बुद्ध सरासर युवावर्ग बसिरहेको ठाउँ नजिक जानुभई एउटा रूखमुनि बस्नु भयो । उहाँको साथ लागी भिक्षुहरू पनि त्यहाँ बस्नु भयो ।

युवावर्गले भिक्षुहरू बसिरहेको देखे । ती भिक्षुहरूको समूहमा महाकाश्यप महास्थविर पनि हुनुहुन्थ्यो । ती युवाहरूको दृष्टि उहाँमाथि परेछ । अनि ती युवाहरूको बीच यसरी कुरा चलेछ-

“ए ! ऊ त्यो भिक्षुहरूको समूहमा हामीलाई मन पर्ने महाकाश्यप भन्ते पनि हुनुहुँदो रहेछ नि । जाऔं उहाँलाई वन्दना गरी हामीले ल्याएको एकपोका माल्पुवा पनि दान दिऔं ।” यति भनी उनीहरू उठेर गई महाकाश्यप भन्तेलाई माल्पुवा दान दिए ।

उनीहरूले आफूलाई माल्पुवा दान दिन आएको देखी महाकाश्यप भन्तेले उनीहरूलाई भन्नुभयो-

“यो माल्पुवा तिमीहरूले मलाई होइन ऊ त्यहाँ भिक्षुहरूको बीचमा बसिरहनु भएको हाम्रो गुरु बुद्धलाई वन्दना गरी दान दिन जानु ।”

युवा वर्गले भने-

“उहाँ भगवान बुद्ध हुनुहुन्छ ? हामीलाई त थाहा नै छैन । उहाँ तपाईंको पनि गुरु हुनुहुन्छ ? हामीले त उहाँलाई चिन्दैनौ तपाईंलाई मात्र चिन्छौ । त्यसैले हामीले त तपाईंलाई नै दान दिन्छौं लिनुस् न ।”

महाकाश्यप भन्तेले भन्नुभयो-

“जाऔं हामीले उहाँलाई नै यो माल्पुवाको पोको दान दिऔं ।”

यति भनी बुद्धलाई माल्पुवाको पोको दान दिइयो । बुद्धले माल्पुवा लिनुभई सबै भिक्षुहरूलाई माल्पुवा बाँडिदिनु भयो ।

अनि भिक्षुहरूले माल्पुवा खाँदै कुरा गर्न थाले-

“कस्ता बेतालका युवाहरू रहेछन् । मान्छेको मुख हेर्दै दान दिने गर्दा रहेछन् । भगवान् बुद्धलाई पहिला दान दिनु पर्ने नि होइन र ? उनीहरूले त महाकाश्यप भन्तेलाई नै पहिला दान दिन जाँदो रहेछ कस्ता रहेछन् हगि ?”

यसरी कुरा गरिरहेको सुनेपछि बुद्धले भन्नुभयो-

“भिक्षुहरू हो । मानिसहरूले आफ्नो मन पर्ने व्यक्तिलाई दान दिन्छन् । जुन व्यक्तिमा आफ्नो श्रद्धा जाग्छ, उसलाई दान दिने गर्छन् । त्यसैले दान लिनलाई योग्यता पनि चाहिन्छ । जनप्रिय हुन सक्नुपर्छ । जनप्रिय बन्नलाई सदाचारी हुनुपर्छ, मन फुक्का हुनुपर्छ, सम्यक दृष्टि हुनुपर्छ, कर्तव्यपरायण हुनु अनिवार्य छ । यी सबै गुणहरू महाकाश्यपमा मौजुद रहेको छ । त्यसैले मानिसहरूले महाकाश्यप महास्थविरलाई मान्ने गर्छन् । यदि तिमीहरूलाई पनि मानिसहरूले यसरी नै श्रद्धा राखेको मन पर्छ भने तिमीहरूमा पनि यी गुणहरू समावेश हुने गरी व्यवहार गर्नु । यी योग्यताहरू बनाउने कोशिस गर्नु । अरूलाई मान सम्मान गरेको कार्य देखेर इर्ष्या जगाउने बानी नगर्नु । संकीर्ण विचारधाराहरूलाई त्याग्ने बानी गर्नु ।”

यसरी बुद्धले ती भिक्षुहरूलाई उनीहरूको नराम्रा विचारधाराहरू बारे होश जगाउनु भई ओवाद दिनु भयो । ■

उत्साहले जय हुन्छ

गौतम बुद्धले गृहस्थीहरूको लागि धर्मउपदेश दिने क्रममा भन्ने गर्नुहुन्थ्यो—

“आरद्ध विरिय वन्तस्सायं धम्मो
नायं धम्मो कुसीतस्स”

अर्थात्,

“मैले दिएको धर्म उपदेश उत्साही एवं परिश्रमी व्यक्तिहरूको लागि मात्र हो हतोत्साही र अल्छी व्यक्तिहरूको लागि होइन।”

यसरी नै भिक्षुहरूलाई धर्म उपदेश दिने क्रममा गौतम बुद्धले यसरी भन्ने गर्नु हुन्थ्यो—

“पञ्जा वन्तस्सायां धम्मो
नायं धम्मो दुप्पञ्जस्स”

अर्थात्,

मैले दिएको धर्म उपदेश प्रजावान् व्यक्तिहरूको लागि मात्र हो। प्रजा र विवेकहीनहरूका लागि होइन।

यसरी मानिसहरू सधैं जागृत र सचेत अवस्थामा रहन सक्नु भन्ने बुद्धको मनसाय रहेको कुरा स्पष्ट छ।

गौतम बुद्ध बोधिसत्त्वको अवस्था देखि अथक परिश्रमी, उत्साही तथा वीर्यवान् रहेको कुरा हामीले बुद्ध जीवनी अध्ययन गर्दा थाहा पाउन सक्छौं। आफूले चिताएको काम गर्नु भनी शुभारम्भ गरिसकेको कार्य सम्पन्न नभएसम्म बीचैमा छोडेर भाग्ने बानी थिएन उहाँमा।

सिद्धार्थकुमारको बाल्यकालको लक्षण अध्ययन गरिसकेपछि केही विद्वानवर्गहरूले यसरी उद्घोषण गरेका थिए—

“यस राजकुमारले आफूले चिताएको र अरुको भलो हुने कार्यलाई सिद्ध गरेरै छोड्ने छ।”

यो भविष्यवाणी सुनेर शुद्धोदन राजाले त्यस राजकुमारको नाम

सर्वार्थसिद्ध अथवा सिद्धार्थ कुमार भनी नामाकरण गरिदिनु भयो ।

सिद्धार्थकुमारले दरवार त्यागी बोधिज्ञान प्राप्त गर्नको लागि तपस्या गर्न थाल्नुभयो । तर भोकभोकै र ज्यादै कम खाना मात्र सेवन गरी तपस्या गर्नुभएको कारणले शरीर दुर्बल र कमजोर भई बेहोश हुनुभयो र लड्नु भयो ।

यो दृश्य देखेका एक व्यक्तिले दरबारमा पुगी शुद्धोदन राजालाई यसरी खबर दिए—

“तपाईंका छोरा सिद्धार्थ बेहोश भई मर्‍यो ।” यो कुरा सुनिसकेपछि राजा शुद्धोदनले भन्नथाल्यो—

“यो कुरो मैले विश्वास गर्दिन । किनभने मेरो छोरो त बुद्ध नभईकन मर्नेछैन । उसको एक विशेष गुण नै आफ्नो मनले चिताएको कुरा सिद्ध गरेरै छोड्नु हो ।”

यस कुराले स्पष्ट गरिराखेको छ, बोधिसत्त्व एक अथक परिश्रमी व्यक्ति हुनुहुन्छ ।

सम्यक सम्बुद्धले गृहस्थीहरूलाई उत्साहित पार्नको लागि माहुरीको उपमा प्रस्तुत गर्नु भएको छ । माहुरीको जीवन अति परिश्रमी हुन्छ । उनीहरू फूलको बगैचामा चहारी फूलको आकार नबिगारिकन नै मह जम्मा पार्ने र चाका बनाउने गर्दछन् ।

गौतम बुद्धले गृहस्थी व्यक्तिहरूको जीवन उज्ज्वल पार्न र असल मान्छे बन्नको लागि उनीहरूमा सातवटा गुणहरू हुनुपर्ने सल्लाह दिनु भएको छ । ती गुणहरू यसरी उल्लेख गरिएका छन्—

१. उतसाही बन्नु अर्थात् अल्छी नबन्नु (उट्टानवतो)
२. होशियारी बन्नु अर्थात् स्मृतिवान् हुनु (सतिमतो)
३. निर्दोषपूर्वक काम गर्नु (सुचिकम्म)
४. दूरदर्शी बन्नु (निसम्मकारी)
५. संयमित, अनुशासित बन्नु (सञ्जतो)
६. धार्मिक जीवन जिउनु (धम्म जीविनो)
७. अप्रमादी बन्नु अर्थात् सचेत बन्नु (अप्पमत्तो)

अब उत्साही बन्नु पर्ने विषयमा एकपटक चर्चा गरौं । परिश्रमी बन्नु र उत्साही हुनु उच्च एवं असल मानिस बन्नका लागि चाहिने पहिलो गुण हो । जुनसुकै काम गर्दा पनि निरन्तरताका साथ परिश्रम गर्न आवश्यक छ ।

काम सम्पन्न हुन अगावै बीचमा नै रोकी, निराश र हतोत्साही बन्न हुन्न । उक्त काममा निरन्तर लागि रहन सके मात्र सफलता हासिल गर्न सकिनेछ । उदाहरणको लागि किसानहरूले शुरू गरेको धान खेतीलाई लिन सकिन्छ । धान रोपिसकेपछि, उक्त धान बाली सपार्नका लागि चाहिने व्यवस्था मिलाउनु देखि घरमा धान नभित्र्याएसम्म निरन्तर रूपमा आवश्यक मेहनत गर्नु पर्दछ । एक व्यापारीले पनि आफ्नो व्यापार सफल पार्नका लागि यसरी नै आफ्नो मेहनतलाई निरन्तरता दिन आवश्यक छ । एक विद्यार्थीले पनि आफ्नो परिक्षा सम्पन्न नभएसम्म आफ्नो अध्ययनमा निरन्तर मेहनत गर्न अत्यावश्यक छ । साथै एक जागिरदारले पनि इमान्दारीतासाथ लगनशील र प्रयन्तशील बनी आफ्नो कर्तव्य पूरा गरिरहन अत्यावश्यक छ ।

बुद्धले दिनुभएको ज्ञानको मुख्य सारांश नै दुःखबाट मुक्त हुनु हो । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने निर्वाण सुख प्राप्त गर्नु हो । यसको लागि बुद्ध शिक्षालाई राम्ररी अध्ययन गरी यस शिक्षालाई आफ्नो आचरणमा प्रयोग गर्न जरूरी छ । तृष्णा, लोभ र प्रशंसाको आशा आदिबाट टाढा रहन जरूरी छ । त्यति मात्र होइन धर्मकर्म गर्दा, समाज सेवा सम्बन्धी कार्यहरू गर्दा, लाभ सत्कार, आफ्नो यश कीर्ति र प्रशंसाको आशा राख्न हुन्न । आशा र लोभको वशमा गई धर्मकर्म र समाज सेवा गरिने कार्य रूपैयाँ सापटी दिई ब्याज लिने जस्तै हुन जान्छ ।

बुद्धमार्गीहरूले समाज सेवा र धार्मिक कार्य गर्ने अवस्थामा निर्वाण कामना गर्ने चलन छ । निर्वाण कामना गर्ने व्यक्तिले निश्चार्थ भावना राखी कुशल कार्य गर्नुपर्दछ । किनभने राम्रो नियत राखी काम गर्न सके अवश्य पनि उसको यशकीर्ति फैलिन्छ र प्रशंसा पनि हुनेछ । यो प्रकृतिको नियम भएकोले यस प्रकारको कार्य स्वाभाविक पनि हो । सेवा गरेर मेवा खानु राम्रो कार्य हो । तर मेवा खाने स्वार्थभावनाले सेवा गर्दा ठीक नतीजा प्राप्त हुँदैन । उपरोक्त कुराहरू साधारण मानिसलाई पच्ने खालको कुरा होइन ।

गौतम बुद्धले धेरै जसो निर्वाणको कुरा गर्नु हुन्न । उहाँको उपदेश र शिक्षा (धर्म) साधारण गृहस्थीहरूको जीवन सफल र उन्नति बनाउने खालको हुन्थ्यो । मानिस भई असल मानिसको कर्तव्य निभाउनु पर्ने शिक्षा दिनुहुन्थ्यो गौतम बुद्धले । ■

आमाबुबाको सेवा

आमाबुबाको गुण धेरै छन् । त्यसैले हामीले आमाबुबाको सेवा गर्नेपर्छ । यो एउटा ठूलो धर्म र कर्तव्य पनि हो । कोही कोही त आमाबुबाबाट सम्पत्ति नपाएसम्म मात्र सेवा र सम्मान गर्नेहरू पनि छन् । सम्पत्ति आफ्नो हातमा परेपछि आमाबुबाहरूलाई घरबाट धपाइएको घटना बुद्धका पालामा पनि छ र यस्तो प्रवृत्ति अहिलेको समाजमा पनि विद्यमान छ । म यहाँ बुद्धकालीन एउटा घटना प्रस्तुत गर्दछु ।

गौतम बुद्ध श्रावस्ती जेतवनमा बसिरहनुभएको बेला त्यहाँ एकजना लखपति धनी ब्राह्मण थिए । उनीसँग नगद आठखाल थियो । उनका चार जना छोराहरू थिए । छोराहरू बुबाको कुरा अलि नमान्ने खालका थिए । उनीहरू अटेरी स्वभावका थिए । ब्राह्मणले चारै जना छोराहरूलाई विवाह गरिदिएर एक एक लाख दिएर अलगगै राखिदिए ।

यसरी उनीहरूले छुट्टाछुट्टै जीविका चलाउन थाले । केही वर्षपछि ब्राह्मणको स्वास्नी दिवंगत भइन् । त्यसपछि बुढो ब्राह्मण एकलै परे । उनीसँग चार लाख अरू धेरै सम्पत्ति थियो । उता छोराहरू चारै जनामा चिन्ता र पीर हुन थाल्यो । आमा बितेकोमा भन्दा बाबुले अर्को विवाह गर्छन् कि भन्ने चिन्ता हुन थाल्यो । कान्छी आमा ल्याएपछि बच्चा होला र बाबासँग भएको सम्पत्ति जम्मै उसको हातमा पर्ला भन्ने चिन्ताले सताउन थाल्यो । यसरी सोचविचार गरेर चारै जना दाजुभाइ जम्मा भएर सल्लाह गरे— अब बुबा एकलै हुनुभयो । अब हामीले यस्तो योजना बनाउनु पर्‍यो कि बुबाले कान्छी आमा ल्याउन नपाउन् साथै हामी चारैजनाले राम्रोसँग सेवा टहल गरेर विश्वासिलो बनेर सबै सम्पत्ति हातमा पार्न सकियोस् ।

यस विषयमा चारै जना दाजुभाइ एक मत भए । साँच्चै नै भक्तिभाव देखाई बुबाकहाँ पुगे र भने— बुबा, अब हामी जस्ता जवान छोराहरू छँदा छँदै केही चिन्ता लिनु पर्दैन । हामीले चाहिने सेवा सुश्रुवा गरेर घरको सबै कामकाज गरिदिन्छौ हन्न र ?

यी कुरा सुनेर बुढो ब्राह्मण खुब खुशी भए र सोचन थाले— बल्ल, मेरा छोराहरूले बाउको महत्व बुझ्न थाले । ब्राह्मण भन् भन् बुढो हुन थाल्यो । कमजोरीको पनि महसूस हुन थाल्यो । छोराहरूले तेल मालिस गरेर, नुहाइदिएर मीठोमीठो खाना खुवाउन थाले । ब्राह्मण त खुशीले गद्गद् भए । खुब आनन्दको अनुभव गरे ।

एक दिन छोराहरूले खुट्टा मिच्चै भन्न थाले— बुबा, हामीले चाहिने सबै गरिरहेछौ । केही पनि चिन्ता लिनु पर्दैन । बुबाले यत्तिका सम्पत्तिको बोझ किन बोकिरहने ? वृद्ध अवस्थामा धेरै चिन्ता र पीर लिनु हुँदैन । सम्पत्ति जम्मै हामीहरूलाई जिम्मा दिनुस् हन्न ?

छोराहरूको सेवा भावना देखेर हर्षित ब्राह्मण सोभो मनले हुन्छ हुन्छ भनी चारै जनालाई एक एक लाख अरू सम्पत्ति बाँडिदिए । ब्राह्मण पनि आनन्दसँग बसिरहे । केही महिनापछि जेठो छोरोले आफ्नै घरमा लगे । एक दिन बुढो ब्राह्मण बाहिरबाट आउनासाथ जेठी बहारीले भन्न थालिन्— बुबाले जेठो छोरोलाई मात्र देख्नु हुन्छ ? अरू छोराहरू देख्नु हुन्न ? इत्यादि चित्त दुख्ने गरी कडा वचन गरिन् ।

बुढो ब्राह्मण चित्त दुखाउँदै माहिलो छोरोकहाँ बस्न गए । केही महिनापछि माहिली बहारीको घुर्की सुन्नु पर्‍यो । क्रमशः साहिलो छोरा र कान्छा छोराकहाँ बस्न गए । आखिर बुढो ब्राह्मण अनाथ भएर घरबाट निस्कनु पर्‍यो । ऊसँग केही रहेन । शरीरमा भएको एक जोर लुगा मात्र बुढाको सम्पत्ति रह्यो ।

बुढो ब्राह्मण लठी टेकी मागी मागी खाना खोज्न थाल्यो । उसको पाटीमा बास भयो । बुढोले कल्पना गर्न थाल्यो- चार चार छोराहरू भन्दा मलाई यो लौरो नै भरोसा भएको छ । कुलंगार छोराहरूले छर्काई मेरो सारा सम्पत्ति लुटेर घरबाट धपाइदिए । मलाई उपकार गर्ने कोही रहेन । म आज भिखारी भएँ । मसँग लाखौं रूपैयाँ छँदा सबैले सम्मान गर्दथे । यस्तै कुरा सम्झँदा सम्झँदै बुढाले गौतम बुद्धको सम्झना गरे । उनले बुद्ध खुब करुणावान् छन् भन्ने सुनेका थिए । अनाथहरूलाई उपकार गर्नु हुन्छ भन्ने सुनेका थिए । उहाँबाट केही न केही अवश्य भरोसा पाउने छु भन्ने सोचेर बुढो सरासर गौतमबुद्ध कहाँ गयो । बुद्धले बुढालाई देखेर सोध्नुभयो- तपाईं किन यस्तो भूत्रो लुगा लगाई दुःखी जस्तो भएर यहाँ आउनुभएको ?

त्यस भिखारी ब्राह्मणले भन्यो- भन्ते मेरो चारजना छोराहरू छन्, तिनीहरूले मलाई हेरविचार गरेनन् । मेरो सम्पत्ति सबै उनीहरूले ठगेर लिए । बुहारीहरूले पनि मलाई घरबाट निकालि दिए । मेरो लागि जाने ठाउँ कहिँ पनि भएन । त्यसैले मेरो यस्तो दुर्गती भयो । म हजुरको दर्शन गर्नको लागि आएको छु ।

तथागतले भन्नुभयो- ए ब्राह्मण आज शहरमा एक ठूलो जन न्यायालय सभा हुँदैछ । त्यस सभामा तिम्रो छोराहरू पनि सहभागि हुने छन् । तिनीहरू पनि सदस्यहरू हुन् । त्यहाँ सबैले आ-आफ्ना मनका दुःखहरू पोख्न पाउँछन् । तपाईंले पनि आफूलाई आइपरेका दुःखका कुराहरू सबै पोख्नुस् । छोराहरूभन्दा मलाई यो मेरो हातले समाति राखेको लौरो नै मेरो लागि कामलाग्दो भरोसा हुन पुगेको छ भनेर भनि दिनुस् ।

त्यसबेलाको नियमानुसार यदि कसैले आफ्ना आमाबुबाको सम्पत्तिले मोज गर्दै, आमा बुबालाई पालन पोषण नगरी निकालेर पठाएको खण्डमा त्यस्ता सन्तानहरूलाई मृत्युदण्ड नै दिइने चलन थियो ।

त्यस ब्राह्मण बुद्धको मन्त्रलाई मनन गर्दै सरासर जन न्यायलय सभामा उपस्थित हुन पुग्यो । मञ्च माथि पुगी लौरोको सहारा लिई उभिएर त्यस बुढोले भन्न थाल्यो— उपस्थित सज्जनबृन्द । मेरो केही दुःखका कुराहरू पोख्न लागेको छु, कृपया तपाईंहरूले ध्यानपूर्वक सुनिदिनुस् ।

मेरा चारजना छोराहरू छन् । तिनीहरूले मेरो धनहरू सबै लुटेर लिए । त्यतिमात्र होइन तिनीहरूले मलाई घरबाट निकाली अनाथ पारिदिए ।

बुढोको मुखबाट यति कुरा मात्र के सुनेका थिए, त्यहाँ उपस्थित भएका सबै सहभागीहरू उत्तेजित भई यसरी कराउन थाले आफ्नै बुबालाई घरबाट निकालेर पठाउन सक्ने तिनीहरू को होला, तिनीहरूलाई त मानै पर्छ ।

यस्तो कुरा सुनेपछि त्यस ब्राह्मणका चारैवटै छोराहरू त्यहां आई उनीहरूको बुबाको पाऊ समाती क्षमा याचना गर्न थाले । आइन्दा यस्तो अपराध उनीहरूको तर्फबाट हुने छैन भनी बुढो बुबालाई आदर पूर्वक घरमा लगे । त्यस दिन देखि उनीहरूको जीवन सुखमय हुन थाले । छोराहरूले उनीहरूका आ-आफ्ना श्रीमतीहरूलाई यसरी धम्की दिदै भन्न थाले— हाम्रो बुबालाई तिमीहरूले केही नराम्रो व्यवहार गरेमा तिमीहरूलाई नै घरबाट निकालि दिनेछौं ।

त्यस ब्राह्मणले बुद्धको यस उपकार गुणलाई स्मरण गर्दै सपरिवार बुद्ध समक्ष गई दान दिए । बुढाले उसका छोराहरूको परिचय दिदै भने— भन्ते । हजुरको कृपाले गर्दा मेरो जीवन सुखमय भएको छ । हामी सबै हजुरको शरणमा आइपुगेका छौं । बुद्धले तिनीहरूलाई चारवटा सत्य (चतुआर्य सत्य) को विषयमा व्याख्या गर्नु भयो । दुःख, दुःखको

कारण तृष्णा, दुःखको अन्त्य र दुःख अन्त्य गर्नकोलागि चाहिने आठवटा मार्गहरू (आर्य अष्टाङ्गिकमार्ग) आदि । यी उपदेशहरू सुनेपछि ब्राह्मण प्रमुख उसका छोराहरू समेत स्रोतापन्न भए ।

स्रोतापन्न भएका व्यक्तिहरूसंग यी ३ प्रकारका अकुशल कुशंस्कार हरू हुँदैन—

१. सक्कायदिट्ठि (म र मेरो भन्दै आशक्त भएर टांसिएर बस्ने बानी) ।
२. विचिकिच्छा (नचाहिंदो व्यर्थको शंका, उपशंका) ।
३. सिलब्बत परामाश (अन्धविश्वास) आदि । ■

रक्सीको चमत्कार

संसारमा यस्तो चीज शायद केही होला जुन कि भयंकर खतरनाक त छ, तर त्यससित कोही पनि सम्बन्ध विच्छेद गर्न चाहँदैन । बरु त्यो चीज नभै नहुने वस्तुको रूपमा खपत भैरहेको छ । त्यो चीज के हो ? त्यो चीज हो-रक्सी ।

हामी धेरैवादी बौद्धहरूले जुनसुकै धार्मिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा त्यसको शुरुवात पञ्चशील प्रार्थनाबाट हुन्छ । पञ्चशीलमा एउटा नियम छ- रक्सी र मादक पदार्थ सेवन नगर्नु । तर कुनै पनि बौद्ध देशमा रक्सीपान गर्न निघेष गरिएको छैन । श्रीलंकामा बौद्धहरूले राती सुत्नुभन्दा पहिले रक्सी पिउने गर्छन् ।

हाम्रो नेपालमा रक्सी-जाँड नहुने घर औलामा गन्न सकिन्छ । म सानो बच्चा हुँदाखेरी मेरी आमाले बिहान-बिहान च्यूरा रक्सीमा भिजाएर खान दिनुहुन्थ्यो भने रक्सी नभएको भोज भोजै हुँदैनथ्यो । त्यो परिपाटी अझै विद्यमान छ ।

अभिभावकहरूले मेरो दाजुसँगै मेरो पनि बिहे गरिदिए । त्यसबखत म ११ वर्षको केटो थिएँ । बिहे भइसकेपछि लगत्तै “दुचायेक वनेगु” भन्छन् नेवारीमा । नेपालीमा के भन्छन् थाहा छैन । त्यसदिन ससुराली जाने गर्छन् । म पनि त्यसरी नै ससुराली गएको थिएँ । कसरी खानुपर्छ र पिउनुपर्छ भनेर कसैले सिकाएको थिएन । नेवारहरूमा सबभन्दा पहिले रक्सी दिने र पिउने चलन छ । सोही चलन अनुसार पहिले दुईचोटी अलि अलि खानुपर्नेमा मैले त घटघटी पिइदिँएँ । दोस्रोपल्ट थप्दा पनि सबै थिएँ, तेस्रोपल्ट पनि जम्मै रित्याएँ । एकदम असल रक्सी थियो । तीन कप सखाप पारेपछि म त बिस्तारै निदाउन पो थालें । रक्सीले

गर्दा मीठो मीठो धेरै प्रकारको मासु आदि परिकार केही खानै पाइँन । म त त्यही निदाएँछु । ब्युँभँदाखेरि राती ८ बजिसकेको थियो र म त्यहाँ दिउँसो बाह्र बजे गएको थिए । म ब्युँभँदाखेरि लमी मसँगै बसिरहेको थियो । म त लाजले पसिना पसिना भएँ । मुख रातो भयो । त्यो दिनदेखि मैले रक्सी खान छोडेँ ।

धेरैवर्ष पछि औषधि उपचारको लागि चीन गएँ । त्यहाँ एकजना नेपालीले रक्सी पिउनुमा बाजी मान्यो । जित्यो पनि, तर आधाघण्टा पछि उ बहुला भयो । पार्टीमा आएका राम्री केटीहरूसँग हातपात गर्न खोज्यो । अनि पुलिसले उसलाई समातेर लग्यो ।

सोभियत रुसमा पनि औषधोपचारको लागि स्वास्थ्य निवासमा बसेको थिएँ । त्यसताका महिला दिवस आयो । महिलाहरूले मलाई सर्वतभनी छकाएर रक्सी पिलाइन् । डाक्टरले महिलाहरूलाई गाली गरे । तुरुन्त अस्पताल नल्याएको भए त म मर्ने रहेछ । त्यहाँबाट मैले थाहा पाएँ, रक्सी नखानेलाई कर गर्नुहुन्न । एक महिनाअगाडिको कुरा हो, अखबारमा समाचार आएको थियो । अफगानिस्तानमा एकजना राजदूत रक्सी खाएर पर्खाल नाघी अर्काको घरमा गएर नाङ्गै आइमाईहरूका अगाडि उभिन पुगेछ । त्यो रक्सीकै चमत्कार थियो ।

राजदूतावासमा रक्सी नभै नहुने । पार्टीको आयोजना गरी रक्सी खाइन्छ र त्यही अवसरमा कुरा घुत्ने गरिन्छ ।

हामी भिक्षुहरूलाई भोजनको निमन्त्रणा दिइन्छ । बोलाएको ठाउँमा जानै पर्छ । धेरैजसो घरमा अमेरिका, रुसको भोड्का, बेलायत, फ्रान्स आदि देशको रक्सीका बोटलहरू देख्न पाइन्छ । तर मन भाँड्ने काम भने हुँदैन ।

कुनै कुनैले जन्मदिनको अवसरमा हामीलाई बोलाउँछन् । पञ्चशील प्रार्थनापछि बुद्धपूजा गर्छन् । त्यसपछि भित्र कोठामा गएर रक्सी, माछा र अण्डाको प्रसाद लिएर टीका लगाई जन्मदिन मनाउँछन् । यो देखेर मलाई कस्तो कस्तो लाग्छ ।

म राष्ट्रिय सभामा हुँदा एक दिन रक्सीको कुरा उठ्यो । रक्सी निषेध हुनुपर्छ र खानुहुँदैन भन्ने चर्चा भयो । तात्कालिन माननीय बाबुराम नकर्मिले प्रस्ताव राख्नुभयो— मैले रक्सी नखाने प्रतिज्ञा गरिसकेँ । यो गरिमामय राष्ट्रिय सभाका अध्यक्ष महोदयसमेत सबै माननीयहरूले प्रतिज्ञा गरौं, आजैदेखि रक्सी नखाऊँ भनेर । त्यस दिन सबैको अनुहार रातो र शिर निहुरिएको थियो ।

तपाईंहरूलाई थाहा छ सोभियत रुस किन पतन भएको ? भोड्का धेरै पिएकोले पनि त्यस्तो भएको हो । रक्सी धेरै खाँदाखेरी चेतना गुम हुन्छ । विकासको चिन्तन शक्ति हराउँछ ।

माओत्सेतुङ्गको पालमा चीनमा धेरै रक्सी खान पाईदैनथ्यो । अहिले नियम खुकुलो भएको छ । चीनमा पनि रक्सीको स्वाद खुब लिन थालिसकेको छ । कुन्नि भविष्य के हुने हो ?

बुद्धले रक्सी बिलकुल खानुहुँदैन भन्नुभएको छैन । पिउने बेलामा संयमित हुनुपर्छ । मंगल-सूत्रले त्यस्तै भन्छ— मञ्जपाना च संममो ।

औषधिको लागि प्रयोग गरे पनि हुन्छ । हातखुट्टा मर्केको बेलामा रक्सी प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

खाएको नपच्दाखेरी, पेट दुखाखेरी, दाँत दुखाखेरि रक्सी औषधिको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ । बुद्धको उपदेश अनुसार रक्सी खाँदा फाइदा र बेफाइदातिर ध्यान दिनुपर्छ । ■

समयमै होश पुन्याउनुस्

भगवान बुद्धले दुःखबाट मुक्त हुनको लागि बताउनु भएका आठ मार्गहरूमध्ये सातौं मार्ग सम्यक स्मृति हो । समय स्मृतिले होश ठीक हुनु र जागृत अवस्थालाई जनाउँछ । हामीले बिहान उठेदेखि बेलुकी नसुतेसम्म गर्नु पर्ने कार्यहरू थुप्रै छन् । बिहान उठेर आफ्ना नित्य कार्यहरू शौचालय जानुदेखि लिएर हातमुख सफा गरी खाना खानुअघि विभिन्न कार्यहरू गर्नु पर्दछ । जुनसुकै कार्य गर्दा पनि होशियारीपूर्वक र सतर्कता अपनाउँदै ती कार्यहरू गर्नु पर्दछ । सुत्दाखेरी पनि होशियारीपूर्वक नै सुत्नु पर्दछ । आफ्नो जीवन सुरक्षा गर्ने हो भने जहाँ पायो त्यहाँ सुत्नु हुँदैन । सुत्दाखेरी तन्ना विछ्यौनाहरू सबै सफा गरेर सुत्ने बानी बसाल्नुपर्छ । अन्यथा कीट पतंग र सर्प आदि विषालु प्राणीले टोक्ने डर हुन्छ ।

बाटोमा हिंड्दा पनि होशियारीपूर्वक हिंड्नु पर्दछ । होश पुन्याउन सकेन भने साइकल, मोटरसाइकल र मोटर आदिमा ठक्कर खाने डर हुन्छ । त्यति मात्र होइन, खाल्डो आदिमा खस्ने र फोहारहरू कुल्चिन सक्छ । खाना खाने बेला होश पुन्याउन सकेन भने खानाका साथै रौं, कंकड, बालुवा र भिगाजस्ता फोहोर पदार्थहरू पनि निल्न पुग्छौं । पुस्तक पढ्दा होश पुन्याउन सकेनौं भने आफूले कुन विषय पढे, त्यसको शीर्षक पनि सम्झन नसक्ने हुन्छौं ।

आफूले बोल्ने बेलामा होश पुन्याउन सकेनौं भने आफ्नै बोलीबाट प्रतिकूल परिणामहरू निस्की आफैले बेइज्जती भोग्नु पर्ने हुन्छ । तब मात्र निन्द्राबाट बिउँभै जस्तै भई होश ठीक ठाउँमा आई आफ्नै बोलीप्रति पश्चात्ताप मान्दै बेकारमा बोलेछु, धत्तेरिका भन्दै टाउकोमा हात राखी बस्नु पर्ने हुन्छ ।

कतै जाँदाखेरि पनि के कामको लागि जाँदैछु, राम्रो ठाउँ हो वा होइन, त्यहाँ गएर भलो हुने हो वा होइन आदि विषयमा पहिल्यै ठीक तरिकाले होश पुऱ्याउनु पर्दछ । कहिलेकाहीं अपवाद स्वरूप नराम्रै ठाउँ भएको थाहा पाए पनि बाध्य भएर जानै पर्ने अवस्था पनि आइपर्छ ।

खाना पकाउने बेला होश पुऱ्याउन सकेन भने कहिलेकाहीं दुई पटक पनि नुन हालिन्छ भने कहिले नुन हाल्ने बिसिने पनि हुन्छ । होश पुऱ्याउन सकेन भने जतिसुकै विद्वान भए पनि उसको जीवनमा अनर्थपूर्ण घटनाहरू घट्न सक्दछ ।

भगवान बुद्धले मानिसहरूको शुद्धि र उन्नति तथा दुःखबाट मुक्त हुनका लागि चार स्मृतिप्रस्थान अर्थात् चार प्रकारका होशबारे धर्म उपदेश दिनु भएको छ ।

(१) कायानुपस्सना - हातखुट्टा आदि शरीरका अंग प्रत्यंगको गतिविधिबारे होश राख्ने अर्थात् सजग र सतर्क भइरहने । सतर्क हुनु अर्थ नै अनर्थ कार्यहरूबाट संयमपूर्वक बच्ने ।

(२) वेदनानुपस्सना - आफूले अनुभव गरिरहेको सुख र दुःखलाई महसुस गर्दै सन्तुलनमा राख्ने र त्यसैमा लिप्न नहुने ।

(३) चित्तानुपस्सना - आफ्नो मनमा के कस्ता कुराहरू उठिरहेका छन् र मन कहाँ पुग्दैछ आदिबारे सजग भइरहनु अर्थात् आफ्नो मनलाई नराम्रा पक्षहरूबाट हटाउने र नियन्त्रण गर्ने कार्यलाई चित्तानुपस्सना भनिन्छ । तर यसरी मनलाई नियन्त्रण गर्ने कार्य त्यति सजिलो भने छैन । आफ्नो मनलाई नियन्त्रण गर्न नसकेकोले नै मानिसहरू अनर्थ कार्यहरू गर्दै हिंड्छन् ।

(४) धम्मानुपस्सना - धर्मअनुसार होश राखी, ठीक बेठीक छुट्टाउँदै ठीक कार्य मात्र गर्न सक्नु । अर्थात् अनित्यताबारे होश राख्न सक्नु नै धम्मानुपस्सना (धर्मानुपश्यना) हो ।

साधारण सम्यक स्मृति व्यवहारिक रूपमा बुझ्नका लागि यहाँ एउटा उदाहरण प्रस्तुत गर्दैछु ।

प्रेम विवाह गरी एक नवदम्पति एउटा नयाँ भवनको एक तल्ला बहालमा लिई बस्न थालेछन् । ती जोडी खूब स्नेह र प्रेमपूर्वक रहन थालेछन् । दुवैजना एउटै थालमा खाई सधैं मुसुमुसु हाँसी आनन्दपूर्वक जीवन निर्वाह गरिरहेका थिए । उनीहरूको त्यस रमाइलो जीवनदेखि घरपति बूढोलाई नै लोभ लाग्न थाल्यो । किनभने उसको पालोमा अरुको अगाडि आफ्नी पत्नीसंग एकछिन मुख हेरेर कुस गर्न पनि लाज हुन्थ्यो । तर आज भोलिको जमाना बदलिसकेको छ के गर्नु ।

६, ७ महिनापछिको कुरो । अचानक एक दिन ती नवदम्पतिको बीच भगडा परेको कुरो घरपति बूढाले थाहा पाएछ र यसको कारण सोद्धा युवतीले भनेछ- “हेरन साहुजी मेरो श्रीमान्ले मेरो छोरोलाई वकिल बनाउने रे । वकिलको जीवन त पापी जीवन पो हो । यसले त धर्मात्मालाई पनि पापी बनाइदिन्छ भने पापीलाई धर्मात्मा बनाइदिन्छ । निर्दोषीलाई दोषी र दोषीलाई निर्दोषी । त्यसैले यस्तो वकिल जीवन मलाई मन पर्दैन । मैले त मेरो छोरोलाई डाक्टर बनाउन चाहन्छु ।”

घरपति बूढो- “तपाईंहरूको विचार त सुनें । तपाईंहरूको छोरोको के विचार रहेछ, त्यो पनि त सोध्नु पन्यो नि । खोई नि छोरो ?”

युवती- “छोरो त मेरो पेटमै छ नि । जन्मिने बेला नै भएको छैन ।”

यो कुरा सुनी घरपति छक्क परेछ । कस्तो बेहोशी दम्पति यिनीहरू । जन्म नै नलिएको बच्चाको बारे पनि कत्रो कल्पना र भगडा । बेहोशीपनाले गर्दा आफ्नो प्रेम विवाह र प्रेमपूर्ण जीवनलाई नै बिसिर्दियो । यसरी जोशमा होश गुमाउँदा दुःख र अशान्ति त हुन्छ नै ।

चित्तानुपस्सनाको अर्थ बुझाउनेको लागि पनि बुद्धकालीन एउटा घटना प्रस्तुत गर्दैछु ।

एकजना भिक्षुलाई कुनै एक श्रद्धावान् व्यक्तिले एउटा चीवर (पहेँलो वस्त्र) दान दिएको रहेछ । गुरुले त्यस चीवर अरुलाई नै दिन भनेछन् । तर त्यस भिक्षुलाई गुरुको आदेश चित्त बुझेनछ र भनेछ- “यो चीवर मेरो मामाले पठाइदिनु भएको । म त यो चीवर अरुलाई दिन चाहन्न ।”

त्यस समयमा भिक्षुले गुरुलाई पंखा हम्किरहेको थियो । पंखा हम्कैदै गरेको भिक्षुको मनमा यसरी कुरा खेल्यो— “म यस चीवर अरुलाई दिन्न । बरु म गृहस्थी हुनेछु । अनि यस चीवर बेचेर प्राप्त भएको रकमले कुखुराका चल्लाहरू किन्छु । चल्लाहरू पालेर हुर्केपछि त ती कुखुराहरूले प्रसस्त फुल पार्नेछन् । अनि त क्या मज्जा ! फुल बेच्यै पैसा कमाउँछु । त्यही पैसाले बाखा किन्नेछु । बाखा पालेर थुप्रै धन कमाउनेछु । त्यही धनले एउटी केटी विवाह गर्नेछु । विवाह गरेपनि त एउटा बच्चा भइहाल्छ । अनि बच्चा र श्रीमतीलाई साथमा लिएर म गुरुकहाँ आउनेछु । गुरुकहाँ आउने बेलामा बाटोमा आउँदै गर्दा मेरी श्रीमतीले मलाई एकछिन बच्चा लिई दिनुस्न भनी भन्नेछिन् । तर म बच्चा लिन्न । मैले बच्चा नलिंदा श्रीमतीले बच्चालाई भुइँमा राख्न खोज्नेछिन् । यसरी बच्चालाई भुइँमा राखेको भनेर मलाई रीस उठ्नेछ र उनीलाई म एक थप्पड चड्काउनेछु” भनी त्यस भिक्षुले बेहोशीमै आफूले हम्काउँदै गरेको पंखाले गुरुको मुखमा हिकार्ई दिएछ । गुरुलाई हिकार्ईसकेपछि मात्रै भिक्षुको होश खुलेछ । फलस्वरूप लाजले भुतुकक भई रातो मुख लगाई गुरुको अगाडि शिर झुकाई क्षमा मागेछ । आफ्नो चित्तलाई होशपूर्वक हेर्न सकेन र नियन्त्रण गर्न सकेन भने चित्तको पछि पछि लागी अनर्थपूर्ण कार्यहरू गरिंदो रहेछ । ध्यान कमजोड भएको कारणले नै यसरी बेहोशी बनिन्छ ।

उपयुक्त घटनाहरूले स्पष्ट पार्छ कि सम्यक स्मृति भनेको हर हमेशा जागरुक र सतर्क भएर बस्नुलाई भनिन्छ । सम्भन्ने शक्तिलाई मात्र सम्यक स्मृति भनिने होइन । तर आजभोलिको भाषामा सम्भन्नुलाई नै स्मृति भन्ने चलन छ । तर पालि साहित्यमा वा बुद्धको जमानामा सति (स्मृति) शब्द सतर्क भई रहनुको अर्थमा प्रयोग गरिराखेको छ । ■

बुद्धि आइमाईमा पनि हुन्छ

बुद्धको शिक्षामा प्रज्ञा र आध्यात्मिक उन्नतिको कुरा धेरै ठाउँमा निस्कन्छ । जो व्यक्तिसँग प्रज्ञा हुन्छ, उसँग थुप्रै गुणहरू हुन्छन् । तीमध्ये सहनशीलता पनि एक हो । यो बाहिरी कुरा होइन, भित्री मनको कुरा हो । यसलाई आध्यात्मिक गुण पनि भन्न सकिन्छ । यो गुण हुने व्यक्तिसँग रिसालु, भगडालु र कुनै पनि कुराको तुरन्त विरोध गर्ने आदि प्रवृत्तिहरू हुँदैनन् । यस्ता व्यक्तिहरू नरम र मधुर बचनले कुरा गर्ने प्रवृत्तिका हुन्छन् ।

म भन्ने भावनाले गर्दा मानिसहरूमा अहंकारको भावना जागृत हुन्छ । फलस्वरूप जहिले पनि आफूलाई ठीक ठानी सही कुरामा पनि प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने बानीले विस्तारै सहनशीलता भन्ने गुण हट्दै जान्छ ।

मानिसहरू विभिन्न कारणले गर्दा सहनशील भएर बसेका हुन्छन् । ती कारण हुन् :-

- १) कोही मूर्ख भएको कारणले सहनशील हुन्छन् ।
- २) कोही निर्बल भएको कारणले सहनशील हुन्छन् ।
- ३) कोही ढोंगीपन देखाएर सहनशील हुन्छन् ।
- ४) कोही आफूलाई फाइदा लिनको लागि सहनशील हुन्छन् ।

यसरी सहनशील भएर बस्नु यथार्थमा सहनशीलता होइन र यो प्रज्ञाको लक्षण पनि होइन । यो सहनशीलता बहाना मात्र हो ।

बिघ्न-बाधा आउने बेलामा त्यसबाट मुक्त हुने कोशिस नगरीकन कर्मलाई दोष दिएर सहेर बस्नु पनि वास्तविक सहनशीलताको गुण होइन । दुःख र बिघ्न-बाधा आइपरेको अवस्थामा मनलाई दह्रो पारी संघर्ष गर्ने र उत्साहित भइराख्नु नै सहनशीलता हो । साथै राम्रो काम गरेर पनि अरुले विरोध गर्‍यो भनी निराश नभइकन आफ्नो काम गर्दै जानु पनि सहनशीलताको गुण हो । तर म आफैमा पनि जति यो गुण हुनुपर्ने हो त्यति छैन । आलोचना

गरेको सहेर बस्नु सजिलो छैन । दृढ चित्त भएर बस्नु नै सहनशीलताको लक्षण र गुण हो ।

निन्दा र आलोचना गरेको सहन नसक्नुको मूलकारण आत्मदृष्टि अथवा अहंकार हो । म भन्ने भावना बलियो भएकोले हो । मलाई गाली गन्यो भन्ने मनमा राखेर मानिस रिसाएर बस्छ । सहन नसकेकोले हतारमा प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न खोज्छ । बदला लिन खोज्छ । अहं नभएको व्यक्ति रिसाउँदैन ।

उदाहरणको लागि आक्रोष भारद्वाज नामक ब्राह्मण गौतम बुद्धसमक्ष गई बैस्सरी-तँ गधा, भेंडा, गोरु भनी गाली गरे । भगवान बुद्ध मुसुमुसु हाँसे बस्नुभयो ।

आक्रोषक ब्राह्मणले सोधे— मैले गाली गरेको सुनेनौ ? किन हाँसे बसेको ? चित्त दुख्दैन ?

गौतम बुद्धले ब्राह्मणसित प्रश्न गर्नुभयो— तपाईंको घरमा कुनै पाहुना आएर कोसेली दिएको खण्डमा तपाईंले लिनु भएन भने के हुन्छ ?

ब्राह्मणले भने— उसैले लिएर जान्छ ।

बुद्धले भन्नुभयो— म कहाँ पनि आज तपाईंले थुप्रै कोसेली ल्याएर दिनुभयो— त्यो हो गधा, भेंडा र गोरु । ती मैले लिइन । तपाईं नै लिएर जानुस् । मैले ग्रहण नै गरेको छैन भने के को चित्त दुख्ने ।

त्यो आक्रोषक ब्राह्मणको हृदय परिवर्तन भयो बुद्धको सहनशीलता देखेर । त्यो आक्रोषक ब्राह्मणको स्वभाव बिल्कुल नरम भयो । आफ्नो रिसालु र ईर्ष्यालु स्वभावलाई सम्पूर्ण रूपमा तिलाञ्जलि दिई बुद्धको शरणमा गयो ।

के त बुद्ध धर्म अनुसार अन्याय हुने ठाउँमा पनि सधैं सहेर बस्नुपर्छ ? पढैन, अन्यायको विरुद्ध सहेर बस्नु भन्नु अन्याय हुन्छ भनेर बुद्धले भन्नुभएको थियो । सबै ठाउँमा सहेर बस्न नहुने कुरा बुझाउनको लागि बुद्धकालीन घटना प्रस्तुत गर्न लागि रहेछु ।

गौतम बुद्ध राजगृहमा बस्नुहुँदाको घटना हो । राजगृहमा एकजना साहुमहाजन थियो । उसकी एउटी मात्र छोरी थिइन् । तिनकी नाउँ हो भद्राकुण्डलकेसी । साहुजीले योग्यवर नपाउनाले तरुनी अवस्थासम्म छोरीलाई घरैमा राखी छोडे । तर कुण्डलकेसीले आफ्नै टोलका सत्युकसित प्रेम गर्न

थालिन् । तिनी सत्थुकप्रति आशक्त भइन् । त्यो सत्थुकको अनुहार राम्रो भएता पनि चरित्र राम्रो थिएन । अपराध कार्यमा लागेकोले उसलाई प्राणदण्डको सजाय मिल्यो । उसलाई प्राणदण्ड दिन लैजाँदाखेरि कुण्डलकेसीले देखिन् । अनि त उनी आफ्नो प्रेमी सत्थुकलाई बचाउने प्रतिज्ञा गरी अनशन बस्न शुरु गरिन् । कुण्डलकेसीको बुबा राजगृहको कोषाध्यक्ष थियो । ऊ आफ्नी छोरीलाई ज्यादा माया गर्थ्यो । छोरीको दशा देखेर ऊ चिन्तित भयो । अन्तमा उसले वास्तविक कुरो थाहा पाएपछि हजारौं घूस दिई अपराधिलाई प्राणदण्डबाट मुक्त गरिदियो र आफ्नी छोरी उसैलाई सुम्पी ज्वाई बनायो ।

केही महिनापछि दुष्ट सत्थुकको मनमा बिचार उठ्यो घरमा बसी-बसी काम गरेर के जीविका चलाउने । चोरी गरेर खाने बानी भइसकेको मानिसलाई काम गरेर खानु सजिलो छैन । उसले विचार गर्नु कुण्डलकेसीको गहनाहरू लिएर भाग्ने । एक दिन उसले भद्रालाई भन्यो- “एउटा कुरा भन्छु, अस्ति मलाई प्राण दण्ड दिनलाई लैजाँदा एउटा वृक्ष देवताकहाँ प्रार्थना गरेको थिएँ कि यदि म प्राणदण्डबाट बच्ने भने ठूलो बलिपूजा गर्न आउँछु । अब मेरो ज्यान बच्यो । त्यसैले त्यो भाकल पूरा गर्नुपरेको छ ।”

भद्राले सोभो मनले खुशीले गद्गद् भई भनिन्- अब मैले के गर्नुपर्ने त स्वामी ?

उसले भन्यो- पूजा सामान तयार पार्ने र तिमीले राम्रो लुगा र जति गहनाहरू छन् सबै लाउने । कुण्डलकेसी दुष्ट सत्थुकको कुरा नबुझी आज्ञा पालन गरी तुरुन्त तयार भइन् । (आइमाईहरू गहनाको पूजारी त हुन् नि) दुबै जना उएटा पहाडको जंगलतिर लागे । डरलाग्दो जंगल र पहाडको माथिसम्म पुगे । त्यहाँको दृश्य डरलाग्दो र सुनसान थियो । पहाडको टुप्पामा पुग्नासाथ दुष्ट सत्थुकले भन्यो “भद्रा ! हामी यहाँ आएको कुनै देवतालाई बलिपूजा गर्न होइन । तेरो गहना सबै फुकाल । आज तेरो बलिपूजा हुनेछ ।

कुण्डलकेसीले भनिन् स्वामी ! यो गहना कसको ? हामी दुबै एक नै हौं ? चाहिएमा तुरुन्त दिन सक्छु । किन मलाई मारन खोज्नुभएको ?

“बद्धता कुरा नगर । म कथा सुन्न चाहन्न । गहना फुकाल, आज तेरो अन्त हुनेछ” भनी सत्थुकले भन्यो । कुण्डलकेसी पनि मामुली आइमाई

थिइनन् । बुद्धिले काम लिने खालकी थिइन् । तिनले विचार गरिन्-यो दुष्टलाई मैले आमा बुबाको कूल मर्यादालाई भंग गरी प्रेमीवेशमा आफ्नो बनाएँ । प्राणदण्डबाट बचाएँ । तर यो विश्वासघाती नरपशु भएर निस्क्यो । मलाई नै मार्न खोज्छ । यस्तो दुष्ट मानिसलाई समाजमा बस्न दिनु अभिशाप हो । उसलाई नमारीकन किन छोड् ।

कुण्डलकेसीले आफ्नो स्वामीसित भनिन् “त्यसो भए यो हाम्रो अन्तिम मिलन भयो । मेरो एउटा इच्छा पूरा गरिदिनु हुन्छ कि ?”

के तेरो इच्छा भनी सोझा भद्राले भनिन्- म तपाईंलाई तीनचोटि प्रदक्षिणा गरी एकचोटि म्वाई खान चाहन्छु । त्यो दुष्ट सत्युक यसमा राजी भयो । भद्राले हात जोडी म्वाई खाने बहाना गरेर पछाडिबाट धकेलीकन पहाडबाट खसाली दिइन् । त्यो दुष्टले सदाको लागि प्राण त्याग गर्‍यो ।

कुण्डलकेसी गौतम बुद्धकहाँ गएर भनिन्- भन्ते, म अपराधिनी हुँ । तपाईंले मलाई शरण दिनुहुन्छ ?

गौतम बुद्धले सोध्नुभयो- बहिनी के अपराध गरेर आयौ ?

उनले आफ्नो पतिदेवलाई मारेर आएको सबै कुरा र कारण बताइन् । बुद्धले भन्नुभयो- बहिनी, तिमीले गरेको काम ठीक छ । ठीक ठाउँमा बुद्धिले काम लियौ । बुद्धि भनेको चिज लोग्ने मानिसमा मात्र हुन्छ भन्नु ठीक छैन आइमाईमा पनि बुद्धि छ । इत्थीपि पण्डिता होन्ति = स्त्री पनि पण्डित हुन्छन् । स्नानोचित प्रज्ञा हुनुपर्छ । बहिनी, तिमीलाई स्वागत छ । तिम्रोनिम्ति ढोका खुल्ला छ, आऊ । भद्राको हृदय परिवर्तन भयो । भिक्षुणी बनीसकेपछि बुद्धले उसलाई - एत दग्गं भिक्खवे पञ्जावन्तीनं भिक्खूणीनं कुण्डलकेसी । अर्थात् प्रज्ञावान भिक्षुणीहरूमा कुण्डलकेसी अग्रणी हुन् (अंगुत्तरनिकाय) ।

(यो कथा धेरीगाथामा छ । सुत्तपिटकको खुद्दक निकायअन्तर्गत)

यो कथाबाट प्रष्ट हुन्छ कसैले बिना कारण मार्न आएमा “अहिंसा पर मो धर्म” भनी चुपचाप बस्नु व्यवहारिक धर्म होइन । संघर्ष गर्नुपर्छ । आत्म रक्षा गर्नु पनि अहिंसा नै हो । ■

पुरानो संस्कारलाई त्यागनुपर्छ

बुद्धले प्रचार गर्नुभएको धर्ममा संस्कार जम्मै अनित्य छ भन्ने उल्लेख छ । जति पनि वस्तु र संस्कार छन् ती सबै परिवर्तनशील छन् । यो धुव सत्य हो । तै पनि यो परिवर्तनशील संसार र संस्कारलाई बुझ्ने कमै छन् । बुद्धको शिक्षाअनुसार बुझनुपर्ने कुरा त पुरानो संस्कारलाई त्यागनु पनि हो ।

पुरानो सैद्धान्तिक विश्वास र संस्कारलाई त्याग्न नसकेसम्म, संस्कार नबदलेसम्म लक्ष्य सफल हुँदैन । विकास हुन गाह्रो पर्छ । बुद्धको शिक्षाअनुसार समय र वातावरणअनुसार सिद्धान्त र नियम बदलिन्छ । यसको मतलब अवसरवादी बन्न होइन । भिक्षुहरूको विनयपिटक पढ्दाखेरि थाहा हुन्छ— 'समय र ठाउँअनुसार नियमलाई बुद्धले पनि बदल्नुभयो ।' बुद्धले परिनिर्वाण (मृत्यु) हुनुभन्दा केही समय अगाडि भिक्षुरूलाई सम्बोधन गर्दै भन्नुभयो— 'भिक्षु संघको सहमति छ भने सानु सानु नियमहरू छोडे पनि हुन्छ । यस कुराले थाहा हुन्छ— बुद्ध सिद्धान्त र नियममा कट्टर हुनुहुन्नथ्यो ।

अब जाउँ संस्कार बदल्ने कुरातिर । आजभोलि धार्मिक क्षेत्रमा, राजनीतिक क्षेत्रमा र भाषिक क्षेत्रमा संस्कार बदलिएको देखिँदैन । संस्कार भनेको आ-आफ्नो दृष्टिमा र धारणामा सेतो कपडामा कालो रंगको दाग लागे जस्तै लाग्ने रङ्ग हो । अर्को अर्थ छ— आ-आफ्नो बानी यथावत राखी बस्ने संस्कार र बुद्धको विचारअनुसार कुनै पनि वस्तुमा आशक्त हुनुहुँदैन । धर्म र भाषामा पनि आशक्त भइरहनु हुँदैन । आशक्त भएको खण्डमा अशान्ति हुने गर्छ । त्यसैले बुद्धले भन्नुभएको छ—

‘सबै संखारा अनिच्चा’ अर्थात् सबै संस्कार अनित्य छ । आ-आफ्नो संस्कार छोड्न नसकेकोले निर्वाण र दुःखबाट मुक्त हुने लक्ष्य लिई राखेका बौद्धहरू अगाडि बढ्न सकिराखेका छैनन् । निर्वाण लक्ष्य भन् भन् टाडिदै छ । प्रजातन्त्रप्रेमीहरू पनि आफ्नो संस्कार नबदलेकाले अप्रजातान्त्रिक काममा अलिभरहेका छन् । प्रजातन्त्र भनेको जनजीवनसित घनिष्ठ सम्बन्धित विषय हो । साधारण जनताको चाहना हुन्छ— सुरक्षा, लत्ता कपडा, खाना पानी र रोजगारीको समस्याबाट मुक्त हुन पाइयोस् । उनीहरूको अरु धर्म र भाषासित कुनै सरोकार छैन । नेताहरूमा संस्कार नबदलिएकाले प्रजातन्त्र स्वार्थतन्त्रमा बदलिएको छ । सुविधामुखीतन्त्र बनेको छ ।

अब म यहाँ संस्कार नबदलेकाले एक जना मानिस आफ्नो लक्ष्यमा पुग्न नसकेको कथा प्रस्तुत गर्दछु ।

एउटा गाउँमा रामदास भन्ने एकजना अज्ञानी मूर्ख रहेछ । उसको बुबा डुंगामा मालसामान राखी अर्कै जिल्लामा गएर व्यापार गर्ने मान्छे रहेछ । पुस्तौपुस्तासम्म उनीहरूको रोजगारी नै त्यही हो । बुबा दिवंगत भएपछि घरको कामकाज सबै रामदासको काँधमा आयो । ऊ भने घरको काम केही पनि गर्न जान्दैनथ्यो । काम गर्न छाडेपछि आम्दानी घट्यो । ढुकुटीको धन रित्तिन थाल्यो ।

एकदिन रामदासकी आमाले भनिन्— छोरा तिमी घरमा यसरी चुपचाप बस्यौ भने जीवन कसरी चल्छ ? तिमी पनि तिम्रो बुबाले जस्तै डुंगामा सामान सखेर व्यापार गर्ने गर । नत्र भोकै पर्नुपर्ने अवस्था आउँछ । बेलुकी डुंगा चलाएर गएको खण्डमा भोलि बिहानै अर्को गाउँमा या जिल्लामा पुगिन्छ । बिहानै सामान बेचेर घर फर्कन सबच्चौ । धेरै पल्ट आमाले कर गरेपछि रामदास मन नलागी नलागी डुंगामा सामान राखिकन डुंगा चलाउन थाल्यो । डुंगा पनि उसले रातभर चलायो । तर डुंगालाई बाँधिराखेको डोरी चाहिँ फुकाएन । रामदासको विचार थियो—

गाउँबाट टाढा पुगियो भन्ने । तर चारैतिर आफूले देखेको आफ्नो गाउँ, पहाड, मन्दिर, रूखहरू जस्ता तस्तै देखिन्छ । रामदासको विचार थियो— उसको गाउँले उसलाई माया गरेर छोड्न नसकेर पछि पछि आएको छ । उसले डुंगा चलाउन छाडी आफ्नो घरतिर दौडेर गयो । आफ्नो घर पनि त्यही देख्यो र आमासँग पनि भेट्यो । बिहानै आमाले छोरा आएको देखेर भनिन्— ए मूर्ख, तिमी गएनौ ?

रामदासले भन्यो— आमा के भन्नुभएको ? हामी हिजो जहाँ थियौ, आज त्यहाँ छैनौ । हामी धेरै टाढा अर्कै गाउँमा पुगिसकेका छौ । आमाले भनिन्— तिमी पागल त भएनौ ? रामदासले भन्यो— आमाले कुनै बुझ्नुभएन । मैले रातभर डुंगा चलाएको त होनि । बिहानै हेर्दा त आफ्नो गाउँले मलाई माया गरेर पछि पछि आएको देखे ।

आमाले कुरा बुझिनन् र डुंगा भएको ठाउँमा गएर हेरिन् । डुंगालाई त डोरीले बाँधिराखेकै रहेछ । मूर्ख छोरोले डुंगालाई नफुकालीकन रातभर चलाएको रहेछ । अनि गाउँ पनि पछि पछि हिँडिरहेको भन्दो रहेछ । यस्तो मूर्ख छोराबाट के आशा राख्ने ? धिक्कार छ छोरा । एउटा भएको छोरो पनि महामूर्ख बन्यो ।

केही दिनपछि टोलको युवा समूह विदेश गएर पैसा कमाउन तयार भयो । रामदासको आमाले पनि विचार गरिन्— मेरो मूर्ख छोरोलाई पनि उनीहरूसँगै परदेश पठाइदिएँ मूर्खपन हराउलाँ कि । यस्तो विचार गरी रामदासलाई उनीहरूसँगै पठाइदिइन् । उनीहरू ११ जना थिए । सबै एक घण्टा जति हिँडिसकेपछि रामदासले भन्यो— साथीहरू एकछिन पख । हामी साथीहरू गनेर हेर्नुपर्छ । बाटोमा गोलमाल हुन सक्छ । सबै रोकिए । रामदासले एक दुई गरी गन्न थाल्यो । तर उसले आफूलाई गनेन । मतलब आफूलाई बिस्यो । उसको विश्वास थियो एकजना हरायो । अनि उसलाई खूब पीर पन्यो । घरबाट निस्कनु भन्दा पहिले उसले सुनेको थियो— बाटोमा भूत बस्ने गर्छ । ११ जना गाउँबाट निस्केको

धेरै समय भएको छैन- एकजनालाई भूतले खाइदियो । उसले बुझ्न सकेन एकजना कसरी हरायो भन्ने कुरा । रामदासले भन्यो- म यहाँबाट एक दकम अगाडि जान्न । भूत छ भनेको त साँच्चि हो रहेछ । उसलाई पुरानो संस्कारले छोडेन । साथीहरूले कत्ति संभ्राए तर ऊ मान्न तयार भएन साथीहरूलाई छाडेर ऊ घर फर्क्यो । घर पुगेर उसले आमालाई भन्यो- मलाई जान्न भन्दा भन्दै पनि विदेश पठाइदिनुभयो । म त बल्ल बल्ल ज्यान बचाएर भागेर आएँ । बाटोमा भूत छ भनेको त साँचो रहेछ । हामीमध्ये एकजनालाई भूतले खाइदियो । अब कतै जाने कुरा नगर्नुहोला ।

यो घटनाले के बुझिन्छ भने धेरै मानिसहरू आफ्नो संस्कार त्याग्न नसकेर जहाँको तहीं छन् । प्रगति हुन सकेको छैन । कुरामा चाहिँ खुब प्रगति छ तर गति चाहिँ चिप्लेकिरा जस्तै छ । बुद्ध धर्मावलम्बीहरू पनि जहाँको तहीं छन् किन कि संस्कार बदलिएको छैन ।

राजनीतिक पार्टीहरू पनि आ-आफ्नो संस्कार त्याग्न नसकेर राष्ट्रवादी भनेर पनि अराष्ट्रवादी हुन पुगेका छन् । धनप्रेमी हुन पुगेका छन् । आफूलाई आफैँले चिन्न सकेका छैनन् । आफूले आफैँलाई बिर्सेका छन् रामदासले जस्तै । खोई यो संस्कार कहिले बदलिने हो ? ■